



2020 • 11

LXXIII. évfolyam • november

művelődés

közművelődési havilap





művelődés

közművelődési havilap

Szerkesztőségi tanács:

Egyed Ákos
Kása Zoltán
Péter István
Pozsony Ferenc
Széman Péter

A szerkesztőség:

Dáné Tibor Kálmán (főszerkesztő)
Benkő Levente (vezető szerkesztő)
Balla Sándor
Demeter Zsuzsanna
Péter János

Postacím:

400183 Cluj-Napoca,
str. Gheorghe Lazăr nr. 30.,
O. P. 1. Cluj, C. P. 123
tel/fax: +40 264 434 110
honlap: www.muvelodes.net
e-mail: szerkesztoseg@muvelodes.net,
muvelodes@yahoo.com
Bankszámlaszám: Redactia Művelődés
RO57TREZ21621G335000XXXX
Adószám: 9549909

ISSN 1221 – 8693

Megjelenik a Kolozs Megyei
Tanács támogatásával
Apare sub egida Consiliului
Județean Cluj



Nyomdai előkészítés:

IDEA PLUS – Kolozsvár
Lapterv: Könczey Elemér
Műszaki szerkesztés: Nagy Andrea

Nyomdai munkálatok:

IDEA nyomda – Kolozsvár
Igazgató: Nagy Péter

Ára 3 lej



9 771221 869202 1 1

Tartalom

Péter István: Karanténmagány 3

közösség

Csirák Csaba: Az 1956-os forradalom párizsi emlékei 4
Nagy Sándorné sz. Bede Rozália: Emlékeim a régi baróti iskoláról 6

művelődés 30

Imreh István–Pataki József: Kuruckori kászoni szemle 13

emlék-lapok

K. Lengyel Zsolt: Száz év *Kiáltó szó*. 17

enciklopédia

Szabó Péter Gábor: Bolyai Farkas ismeretlen ismerősei.
Carl Stamitz, Johann Erichson és Nicolaus Theodor Reimer 24

műhely

Suba László: Gondolatok a hagyományokról és a fejlődésről 26

hétköznapi hőseink

Balog Ferenc, Bándi Kinga, Bőjte Anita: A Csíki-medence filmvetítő-gazdálkodó
Laci bácsija 28

Lapszámunk szerzői:

Balog Ferenc – diák, Kézdivásárhely
Bándi Kinga – diák, Kézdivásárhely
Bőjte Anita – diák, Kézdivásárhely
Csirák Csaba – helytörténész, művelődésszervező, Szatmárnémeti
Imreh István (1919–2003) – történész, szociológus, akadémikus, Kolozsvár
K. Lengyel Zsolt – történész, politológus, Regensburg, Németország
Pataki József (1932–...) – jogász, közigazdász, Csíkszereda
Suba László – szobrászművész, Torda
Szabó Péter Gábor – matematikatörténész, egyetemi tanár, Szeged

A címlapon Nagy Barna felvétele. A hátsó borítón Kászonfeltízi látkép, forrás:Kászon köz-
ség közösségi oldala.

Kéziratokat nem őrzünk meg és nem küldünk vissza. Kizárólag géppel írt vagy nyomtatott,
valamint Microsoft Word programban szerkesztett elektronikus kéziratokat fogadunk el.

Támogatók:

Erdélyi Magyar Közművelődési Egyesület
RMDSZ – Communitas Alapítvány
Hargita Megyei Kulturális Központ
Hargita Megye Tanácsa
Kovászna Megyei Művelődési Központ
Kovászna Megye Tanácsa



Médiapartnerek:



Karanténmagány



Wuhanból jött egy éve: valaki nyitva hagyta a laborajtót, netán denevért, tatut készített ebédre és nem szűrte le a levét... De távoli... különben is, ami kínai, úgyis elromlik. Az első európai eseteket a Kínában flangálókra, a Velencében meggondolatlanul gondolázókra fogtuk, s amikor Nyugat-Európába beszökött, úgy éreztük, hogy ez nálunk nem történhet meg, s az első hazai esetről kétkedően mondtuk, hogy ugyan kinek ismerőse? Majd rendőrök és katonák lepték el az utcákat, méltatlankodva nyilatkozattal, büntetések árnyékában loptuk a sétát, és megszeppentünk, de a nagy szabadulás után ismét felszusszantunk. A médiában és a közösségi oldalakon összefolytak a vírustagadó „szaktekinvélyek”, a globális chippelés, 5G-s összeesküvés, üres kampánykórházak, védőmaszk-panamák. Minden elhalálozást a számlájára írtak, és közben dühöngtünk, hogy súlyos rákosok maradnak kezelés nélkül. Talán emiatt sem tudatosult a veszély. Nem értettük, miért a kényszerű online-munka, -tanulás. Akkor kezdett vastaggyá válni, amikor a sunyi belekaszált ismerősi, baráti körünkbe, közelségét döbbenetben, gyászban mutatta meg: „Nem volt idő!... Csak kis cukra volt!” – sorjázta a meglepődések. Nem hittük, hogy velünk is megeshet, amikor napi hír lett: egyik is, másik is, egyedül, családotól, kórházban, könnyebben otthon... És van, aki HAZATÉRT.

Zavart, hogy védőmaszk, távolságtartás mellett sem lehetett félelem nélkül találkozni: viszem-hozom, adom-kapom? Mindenütt Covid-protokoll. Lesed, hogy ki köhög, lábbal nyitj az ajtót, csak a szárazkoltbászt nem mosod le, az ajtóban leveted a kinti ruhát, telefonálsz, üzensz, ne találkozz. Beül az agyba, a szívébe, a fülbe, zsong, dübörög, nyomaszt. Lassan tán nem bánod, ha elkap, csak legyél túl rajta, te, családod, szüled, barátod...

Az első közeli vírusjelek hallatán a remény nátha és huzatérzékenységre szépít. A második, már pozitív teszteredmény híre bevillan, hogy téged is bekeríthet. A következőnél pedig kontaktszemélyként karanténba küld a hatalom. Fejbevágo. Mikor találkoztatok, mennyi ideig, milyen távolságra, volt-e maszkotok? Már a tavaszi bezártság is az agyadra ment. Most nagyobb a tét: veled a család is veszélyben van. Szólsz is nekik, hogy elvonultál, magadért, másokért, ne jöjjenek a közeledbe. Laptop, telefon, töltő, személyazonosság van nálad. Nem akarsz sehoh „nyomot” hagyni. Hamar eltelik: bő hét és rendben lesz, nem kaphattad el. Otthoni munkával nem fogsz unatkozni, végre kiolvassz a nyári szabadságon elkezdett könyvet. Az ajtó becsukódik mögötted. Kinyithatod a napi szükségletekért és a legvégén.

Az első jó hír: a családod teszteredménye negatív. Ismerőseid között egyre több enyhe és súlyos eset. Az idő rohan, amikor hasznos munkát végezel, de az agyad nyikorog. Csak akkor száguld kattogva, ha a szeretteidet fenyegető vészre gondolsz. Ülsz, képernyőbe beszélsz, óránként sétálsz öt és féllépésnyi börtönödben, heversz, olvasol. De semmire sem emlékezel. Pár falat, nincs étvágyad, de örülsz az ételek ízének. Fejfájásod az időváltozásra, szétszórtságod a bezártságra fogod. Egybefolytak napok és éjszakák, de úgysem alszol. A fejed alatt a párna nedves, örömdőre nem a láztól. Lesed a jeleket: itt van a hivatlan gonosz? Láz, köhögés, szaglászavar nincs, tehát csak pár nap a szabadulásig.

Az utolsó napot nem csalthatod el: felelősséggel tartozol. „Holnap együtt leszünk”, mondd kamerás beszélgetésben a kislányodnak, de nem akarsz kételyek között visszatérni, így ebédre gyorstesztet kérsz. Egyszerű megszúrni az ujjad. Legr(h)osszabb a tíz perc várakozási idő, a biztonságot jelentő vonal megjelenéséig. Három vonalat látsz. Lehetetlen! A használati utasítást újraolvasod. Nem kétséges. Befészkelte magát.

Vajon a kintiek? Kétségbeesés után újabb jó hír: a teszt ismét negatív. Az egészségügyi hivatalosságok sem horgyléted, sem a szabálytiszteleted iránt nem érdeklődnek. Az orvosod megbízható, kérdez, nyugtat, tanácsokat ad, de jelzi: súlyosabb tünetek esetén hívd a mentőket is. Csak tizennyegy nap, mondja. Minden sajtóhírről, nyilatkozatról bevillan: melyik szövet támadja? Mély belégzés, visszatartás, nem szúr, nem köhög: tüdő rendben. De hát az enyhe esetre sincs garancia. Száguldó gondolatodban már a konkrét jel is jobb lenne. A haláltól nem félsz, nem is várod. Még lenne dolgod.

Ablakból nézed, amint integetnek, telefonbeszélgetéseket az autózúgás és mentőszirénák zaja el-elnyomja. Fél kezűvel adnád egy ölelésért. Sokat beszélgetsz Istennel: talán örülsz is karanténmagányodnak. Máskor alig jut tisztességes idő Ige-re, imádságra. Az online oktatás ajándék: jó a gondolat szárnyán kinti közösségben lenni. Rádöbbsz, hogy az időszámítás órarend függvénye: van hasznos és kibírhatatlan holt idő.

Amikor bevállalod és közzé teszed, fél gyógyulás: sokan aggódnak, felhívják, segítséget ajánlanak. Van, aki merész: sajtót, bort hagy a küszöbödön. Visszaszámolsz, mint a seregben: AMR 8-4-2. Az utolsó nap ólmos, de megígérted magadnak. Így szabályos. Nem kötelező, de vállalsz még egy tesztet. Majd kiugrik a szíved. Az eredményben visszacseng az orvosod ígérete: „visszatérhetsz a korábbi életedhez”, de te tudod, hogy ez más. Új élet.

Három hét után még nem mered megölelni, a család mellett maszkot viselsz, nem alszol velük. A torkod nem a Covid miatt körmöl, mikor a gyermeked megkérdezi: „Apa, hány nap múlva pusziphatlak meg?” Az első tíz perc esti séta alatt elfárasztanak a zajok és a fények. Zsong a fejed. Pár ismerőssel találkozol. Van, aki zavarba jön, elsiet. Más harsányan örül, megölel. A többség fél.

Első istentiszteleti alkalommal így köszönt egy kedves ismerős: Isten hozott a túlélők körében.



Az 1956-os forradalom párizsi emlékei

Az 1956-os forradalom eseményeit és utóéletét feszült figyelemmel követte az egész világ, de a magyarok lakta országokon kívül olyan érzékenyen, mint Franciaországban talán sehol.



A Sacré Coeur bazilika Párizsban

A halottak kálváriája

1958. február 5-én a Fő utcai katonai bíróság épületében megkezdődött a Nagy Imre-per. 1958. június 15-én a Legfelsőbb Bíróság Népbíróvási Tanácsa Nagy Imrét halálra és teljes vagyonekobzásra ítélte, továbbá halálra ítélte Gimes Miklóst és Maléter Pált. Másnap, június 16-án, hajnalban a budapesti Gyűjtőfogház udvarán mindhármukat kivégezték, majd holttestüket ugyanott eltemették. A tetemeket 1961. február 24-én titokban kihantolták, és az Új Köztemető 301-es parcellájában hamis nevek alatt eltemették. 1989. március 29-én, a 301-es parcellában megkezdték a kivégzettek kihantolását. 1989. június 16-án, több százezer megemlékező kíséretében a mártírokat újratemették Budapesten, és ezzel 31 év után megkapták az őket megillető végtisztességet, valamint végleges nyughelyüket. Alig három hét múlva, a legfőbb ügyész törvényességi óvása nyomán, a Legfelsőbb Bíróság Elnökségi Tanácsa bűncselekmény híján hatálytalanította a halálos ítéleteket, és felmentette a kivégzetteket.

Zarándoklatok a Sacré Coeur bazilikába

Az 1956-os forradalom eseményeit és utóéletét feszült figyelemmel követte az egész világ, de a magyarok lakta országokon kívül olyan érzékenyen, mint Franciaországban talán sehol. Ez azzal magyarázható, hogy sok magyar értelmiségi, aztán '56-os menekült élt a francia fővárosban, de a francia nép szabadságszeretetével is. Nem lehet véletlen, hogy 1956 októberében és novemberében a Sacré Coeur-bazilikában napokon át spontán módon gyűlt össze

hatalmas tömeg, hogy a magyarországi forradalomért imádkozzon.

A bazilika a Montmartre-dombot, azaz a Mártírok-hegyét koronázza. 272-ben itt fejezték le Párizs első püspökét, Szent Dénest, akit azóta a franciák legtiszteltebb szentjei között tartanak számon. A kivégzés helyén épült a Sacré Coeur, azaz Szent Szív-bazilika. A hatalmas fehér épülettömb a várost járó szemelőtt több pontból felbukkan, akár a d'Orsay Múzeum teraszáról, akár az Eiffel-toronyból, akár a Szajján hajókázva szemléljük a várost.

A Sacré Coeur-höz Szent Dénes püspök tragédiája mellett az újkori történelem három drámai eseménye elleni tüntetés és közös ima megtartása is fűződik: a német megszálláskor, az algériai háború kapcsán és az 1956-os magyarországi forradalom idején.

1940. június 15-én a németek megszállták a fővárost. A megszállás két hónapos időtartama alatt Párizs népe a Montmartre-dombra, a Szent Szív-bazilikába zarándokolt imádkozni.

A bazilika zarándokhellyé vált az algériai háború idején is, amely 1954-ben tört ki. 1958. január 11-én az algériai Nemzeti Felszabadulási Front harcosai átsaptak a határon, és francia katonákat öltek meg, illetve hurcoltak el. A válasz február 8-án borzalmas volt: a francia bombázók bevetésének eredménye 69 halott és több mint 150 sebesült. Ismeretes, hogy a háborúvá kiszélesedett öldöklés 1962-ben Algéria függetlenségével zárult. Ez volt a muszlim fundamentalisták bátorságot adó első sikere.

Nos, az algériai háború idejének a hatvanas évekre eső időszakában ismét elindult a zarándoklat a Sacré Coeur-höz. Idehaza Szilágyi Domokos megírta egy francia bombázó



Az 1956-os magyar mártírok emléksírja Párizsban

pilótájának lelki tusáját Algéria fölött, de nem szólhatott '56-ról. Ezzel szemben szólt, tiltakozott, felháborodott Albert Camus és Jean-Paul Sartre a magyar népfelkelés leverése ellen. Pedig mindkettőjüknek volt mondanivalója az algériai ügyben is, amelynek tragédiáját a saját bőrükön érezték.

1988-ban Párizsban emléksírt avattak, ugyanakkor Budapesten rohamrendőrök verték szét a forradalomra emlékező tüntetőket. Felállítása nagyon jelentős előkészítő és erőt adó esemény volt az 1989-ben bekövetkezett változáshoz.

A budapesti eseményekről mindent tudtak a franciák. Egy francia fotóriporter éjjel-nappal dolgozott, és küldte a képeket, a tudósításokat a francia fővárosba.

1956. október végén és novemberben a világ egyik legnagyobb harangjának, a 19 tonnás Savoyarde-nak a hívására franciák tízezrei zarándokoltak gyalog vagy drótkötélpályán

a Mártírok-hegyére, oda, ahova 1940-ben és az algériai háború idején is zarándokoltak. Most a magyar forradalomért imádkoztak a Sacré Coeur-bazilikában. A szabadság, egyenlőség, testvériség országának népe ezzel a zarándoklással fejezhette ki egyetértését és együttérzését a magyar szabadságharcra. A Sacré Coeur-höz érkező több tízezer zarándokló és a francia értelmiség tiltakozása mélyen belevésztette a francia nép és politika elméjébe a Budapesten történeteket. Olyan mélyen, hogy a forradalom 30. évfordulója alkalmával Párizs emléksírhelyet adományozott a magyarországi forradalom jeltelenül eltemetett halottainak.

A mártírok emléksírja

A kivégzettek családtagjai kérelmezték a földi maradványok kiadását és azok eltemetését, megadva a méltó végtisztességet halottaiknak. A maradványok holléte ismeretlen, mondták a hatóságok. 1982-ben az Angliába, majd Párizsba menekített *Irodalmi Újság* szerkesztője, Méray Tibor – Nagy Imre reformirányzatának híve – javasolta, hogy a jeltelenül elásott halottak ügye jelenjen meg újból a nyilvánosság előtt. Vásárhelyi Miklós beszámolt 1983-ban az *Irodalmi Újság* hasábjain a 301-es parcellában uralkodó állapotokról: „A talaj csupa láthatatlan gazzal benőtt lyuk, üreg, s egyegy beomlott gödör mélyén nyugszanak

az 1956-os forradalom kivégzett mártírjai.” Ebben az időben a demokratikus ellenzék a *Hírmondó*, a *Beszélő* szamizdat szerkesztői elvárásokkal fordultak a magyar kormányhoz, de fenyegetést és elutasítást kaptak. 1986 októberében Méray Tibor a forradalom 30. évfordulója alkalmával Párizsban rendezett emlékülésen javasolta, hogy az Emberi Jogok Magyar Ligája vásároljon egy sírhelyet, amelyen felépítik az '56-os mártírok emléksírját.

A sírhelyet Párizs akkori polgármestere, Franciaország későbbi elnöke, Jacques Chirac ingyen bocsátotta a kérelmezők rendelkezésére, és nem akárhog, hanem a francia főváros legnagyobb és leghíresebb temetőjében, a Père-Lachaise-ben. A temetőt az ott nyugvó személyek teszik híressé, hiszen ott alussza örök álmát Honoré de Balzac, Chopin, Eugène Delacroix, Jean de La Fontaine, Amedeo Modigliani, Molière, Yves Montand, Édith Piaf, Henri de Saint-Simon stb.

Az emléksír felállítása Nagy Imre kivégzésének 30. évfordulóján, 1988. június 16-án hatalmas visszhangra talált világszerte. A védnöki testületben 27 Nobel-díjas tudós (!), Fejtő Ferenc történész, Mário Soares, Portugália elnöke és sok más politikus, író, híresség neve szerepel. Néhány közülük: Eugène Ionesco, Paul Goma, Andrzej Wajda, Csoóri Sándor, Rácz Sándor, Kis János, Vásárhelyi Miklós, valamint a kivégzettek hozzátartozóit és még nagyon sok ismert nevet találunk. Az avatási ünnepségen beszélt Méray, Fejtő, és más politikus mellett megérkezett az Európa Parlament, valamint Ronald Reagan amerikai elnök üzenete, amelyeket ott fel is olvastak.

A mártírok szimbolikus sírja viharban megrongálódott hajóhoz hasonló, amelynek az árboca kettétörött. Vitorlája, a bronzból készült lyukas nemzeti zászló kettészakadt. A hajó teste piros-fehér-zöld gránit, illetve márványtömb, amelyen magyarul és franciául olvasható: „Legyen ez a francia föld jelképes sírhelye Nagy Imrének, Losonczy Géának, Maléter Pálnak, Szilágyi Józsefnek, Gimes Miklósnak és az 1956-os magyar forradalom minden kivégzettjének, akiknek saját hazájukban nincs sírjuk.”

1988-ban Párizsban tehát emléksírt avattak, ugyanakkor Budapesten rohamrendőrök verték szét a forradalomra emlékező tüntetőket. A párizsi szimbolikus sír felállítása nagyon jelentős előkészítő és erőt adó esemény volt az 1989-ben bekövetkezett változáshoz.



Emlékeim a régi baróti iskoláról

A hogy telik az idő, mind gyakrabban kapom magam az emlékek olyatén keveredésén, hogy bizonyos történekekről találgatom, azokat vajon iskolásként vagy kezdő tanárként éltem át. Ez a bizonytalanság abból adódik, hogy a baróti iskola számomra több rétegű élményanyag. Egyik rétege az iskoláskorom, amely 1956 nyarával zárult, akkor érettségiztem, a másik a tanári pályám ideje. Ez maga is rétegzett, mert amikor 1960-ban kihelyeztek Barótra, kollégája lettem jó néhány volt tanáromnak is. Néha nehéz eldönteni, hogy bizonyos események a volt tanáromhoz vagy a későbbi kollégához kapcsolódnak.

a templomba. Mégsem a vallásos áhítatot a legfőbb hangulati kísérője a Diákdombnak, hanem az őszi sárga levelek, amikben térdig lehetett merülni vagy rugdosni az iskola-lépcsőtől templom-lépcsőig. De nem emlékszem arra sem, hogy teher lett volna akkor a templomba menés. Sok apró dolog inkább arra utalt (amit már egy gyermek is érzékel), hogy nem nézik jó szemmel a világ hatalmasai a vallásos nevelést, de mi ragaszkodunk a vallásunkhoz, a hitünkhöz. Simon Jánosné Irénke néni, a törekeny alkatú tanítónő jött évin-dító családlátogatásra, megnézte, milyen szépen beborítottuk a füzeteket, könyveket (főként a bátyám formaérzéke irányításával), és azt mondta félig suttogó hangon: „Most láthatatlan betűkkel felírjuk, hogy: Isten, segíts”. Aztán azt hozzák elő halvány emlékek, hogy latolgattuk: Húsvét Hétfőn megyünk/nem megyünk iskolába. Tudtuk, hogy hivatalosan kötelező iskolai (tehát munka-) nap a hétfő, de sokan nem fogunk iskolába menni, és nem a tanítóink vonnának ezért felelősségre, hanem valakik – valahonnan – megszűröl – fentről...

Ilyen és ehhez hasonló korai mozzanatok adnak hírt arról, hogy a tanítóink apró fokozatokban, tudatosan formálták bennünk azt a világgépet, amelynek a vallásosság és a magyarság-érzés volt a két tartóoszlopa. Soha nem hallottam őket beszélni az impériumváltást megelőző időkről. Nem tudtam például, vagy csak gyermekfejjel nem tulajdonítottam jelentőséget annak, hogy állt a Diákdombon egy emlékmű, a „Honvéd dombormű és országzászló emlékmű”, amit Észak-Erdély visszacsatolása után röviddel állítottak a barótiak, s amit 1944-ben az új hatóságok bontattak le (részben vagy egészen?). (Csak a szüleim óvatos szavaiból hallottam arról is, hogyan élték meg 1940 őszét.)

*...amikor odaértünk,
az iskola igazgatója, akivel
beszéltem az érkezésünk
céljáról, azt kérdezte:
„Hát tanár nem jött
veletek?”*

Nagyon fiatalon végeztem, alig töltöttem a 20 évet, s szeptemberben ki-nevezett tanár voltam. Hatévesen kezdtem az iskolát, 10 osztályból érettségiztünk, négy évet tanultam az egyetemen – úgy neveztük magunkat később, hogy a „gyorstalpaló nemzedék”. Ez persze komoly hátrányt jelentett azokkal szemben, akik 11, majd 12 iskolai osztályt végeztek vagy öt évig járhattak az egyetemre. Mindig úgy éreztem, hogy elmaradt olvasmányokat kell bepótolnom, nyelvtanulást, számos kulturális élményt (színház, koncertek, tárlatok stb.). Egész későbbi életem küzdelem lett az idővel.

Egy Apácára tett látogatás jut most hirtelen eszembe egy osztállyal (Incze Pistáék nemzedéke volt), az Apáczai Csere János szülőházát látogattuk meg. Amikor odaértünk, az iskola igazgatója, akivel beszéltem az érkezésünk céljáról, azt kérdezte: „Hát tanár nem jött veletek?” Esti tagozatosok, akiket tanítottam magyarra, úgy tréfálkoztak, hogy az esti tagozaton legfiatalabb a tanárnő.

A legkorábbi emlékrétegem a Diákdombra visz, az elemi osztályokba (1946–50). Katolikus iskola volt. Azzal kezdődött a nap, hogy sorba állítottak a tanítóink, s vittek reggeli imára



Baróti oktatók a tanárban az 1950-es évek végén. Az első sorban középen Páter Zoltán

A korai időszak tanító szereplői közül most Simon János (a kórusában énekelünk, egy ideig igazgató volt), Petres tanító bácsi, Bodosiné Boda Máthé Mária, Gabrieliné Barabás Erzsike néni, Kovács Emília néni, Tomsa Babika néni, Petres Judit, Novák Ilonka jutnak eszembe.

Legáltalánosabb kisiskolás élményem, hogy nagyon szerettem tanulni, szerettem az iskolát, a tanítóimat. Bizonyára ebben szerepet játszott az is, hogy jól tanultam, a szüleim el is várták, biztattak és támogattak is. És a bátyám, aki fölöttem járt egy évvel, nem haragudott, ha a konyhai hokerlinél készülő házi feladatát néztem, figyeltem, hogyan formálja a kezével, a szájával a betűket (elemi iskolai oktatási módszer volt a betűk megtanításakor, hogy a hangok kiejtését olyan kéz- és szájmozgás kísérte, amely a betűképet formálta). Arra már nem emlékszem, hogy a betűket milyen papírra kezdtem írni (lehet, hogy újságpapír szélére?), mert fűzete csak a bátyámnak volt, de eleven bennem az a jelenet, amikor Édesapámék rádöbbsentek, hogy „ez a leányka tud olvasni”, az asztalon fekvő újságot nézve – kibetűztem a nagybetűs címet. Így természetesnek tartották, hogy hatévesen iskolába menjek.

Olyan kis apró emlékem is van, hogy elemistaként egy szép ruhácskát

tintával lepecsételtem (nem volt még iskolai egyenruha), s Bodosi Mária tanító néni pontosan azzal az aggodalommal kezelte az ügyet, mint Édesanyám.

Érdekes egy olyan kisiskolás élményem is, ami egyszerre idézi bennem a családi összetartást és a korabeli nevelési módszereket. Egy órán halkan bekopogott az osztályunkba a bátyám, köszönt és elmondta a tanító néninek, hogy azért küldte a tanító bácsi, hogy tessék egy kicsit elengedni Rózsikát a mi osztályunkba. Amikor elindultunk a folyósón, felém fordult Ferike, s azt kérdezte, hogy meg tudom-e oldani ezt a számtan feladatot. Kikerekedett a szemem... – nem tudom. A bátyám felokosított, hogy mi a megoldás, és hogy azért kell most az osztályukba mennem, mert az egyik gyerek nem tudta, s a tanító bácsi azt akarja, hogy lássák, hogy ezt egy kisebb is megoldhatja. Ezek után be is tölthette az eljárás a rendeltetését! (?)

Újabb időkben nem tartottuk jó pedagógiai módszernek a megszégyenítést, de akkor ez általánosan elfogadott volt, akárcsak a körmös vagy a tenyeres. Durvább testi bántalmazás már nem fordult elő.

Az 5–7 osztály (1950–53) a komolyabb szereplések mozgalmas kora volt az életünkben, és számomra a versmondással életre szóló találkozás. A

Diákdombról az „alsó iskolába” (a mostani Kossuth utcai „rég épületbe”) kerültünk. Kultúrversenyekre készültünk az énekkarral, utaztunk – busszal, vónattal – a versenyek színhelyére, szavaltunk, tánc csoportba jártunk (fiatal óvónő, Ildikó néni tanította a táncot), nyáron pionírtáborba küldtek, színdarabokat tanítottak (a bogármese-feldolgozásban Nünuke voltam, a János vitézben Iluska), évente álarcos bált szerveztek nekünk. Ha bármilyen ünnep, előadás-alkalom következett, tudtam, hogy verset mondok. Még az udvarhely-homoródi pionírtáborba is vittem a kedvenc verseimet. Otthon mindenki hozzá volt szokva a családban, hogy hangosan próbálok a verseket, de a pionírtáborban ez nem lett volna ilyen természetes. Erdei faházakban laktunk, ha kiléptünk a házból, máris az erdőben voltunk. Hát kibújtam a drótkerítés hézagain, egy kicsit meszebb mentem a tábortól, s mondtam hangosan a magamét, mígnem juhász-kutyákat láttam közeledni. Szerencsére – nem is tudom, hogyan, de – visszajutottam a drótkerítésen. A kaland is emlékezetes, de még inkább a lényeg, hogy első díjat nyertem a szavallatommal.

Családias légkört éreztünk magunk körül abban, ahogy törődtek és foglalkoztak velünk a tanítóink, tanáraink.

Az életvidám Fazakas Rózsika néni jött Édesanyámhoz, hogy megbeszéljék az álarcosbáli öltözékünket. Én voltam a Csipkerózsika, Fazakas Magdus a királyfi. Hogy szépek legyünk, ügyesek legyünk! Napokig gyártottuk a színes krepp-papír rózsákat, amikkel teleszórtuk a bő aljú fodros fehér gézruhát, s az anyai nagymamám ezüstrózsás hárszkenőjéből született a Magdi királyfi palástja.

György Benci bácsi fizikai valóságában is hozzátartozott az iskolához (egy ideig ott laktak az udvarban, a bejárat melletti épületben), úgy jelenik meg az emlékeimben, mint akihez szüneten beszaladunk vizet inni, Margit nénitől egy ollót kérni, vagy csak beütjük magunkat, mert Benci bácsi mond egy szép verset. Egy kis titokzatosság is lengett az alakja körül: a felnőttek suttogásaiból jutott el hozzánkig, hogy a háborúban hogy vezényelte a katonáit rohamra: „Minden kardon egy muszka-fejet lássak!” Az ortopéd bakancsa is a háborúra emlékeztetett, de soha nem hallottunk tőle háborús sztorit.

Benci bácsi románt tanított, de imádta a magyar költészetet. Ő volt a „lábon járó verskötet”. Először tőle hallottam Ábrányi Emil verseit (*Mi a haza; Magyar nyelv*), lebilincselő előadóként mondta az Ady-verseket (ronggyá olvasott Ady-kötete maradt a család könyvtárában). Benci tatának, ahogyan néha becéztük (a feleségét is Benci néniként emlegetve) sok kedves kópésága is maradandó emlék (a román füzetem borítóján mindig átjavított valamit a nevemben – így bizonygatva, hogy még a nevemet se tudom leírni).

Az '50-es évek nem kívánt fordulatokkal nehezítették ugyan az életünket, de igen jelentős fejlődési lehetőséget is hoztak a Magyar Tannyelvű Vegyes Középiskola létrejöttével (1952).

A lakosság elsősorban abban látta a hasznát, hogy ettől kezdve helyben végezhetjük el az iskolát, de a távlatosabban gondolkodók a település és a régió jövője szemszögéből ítélték meg a fontosságát.

Egy település rangját, régióban elfoglalt helyét, szerepét az intézményei, létesítményei hordozzák. Amire földrajzi helyzete eleve predestinálta, az most az iskolával újabb támpontot kínált Barótnak, hogy megerősítse az „Erdővidék központja” szerepét.

Barót ezzel nagyot lépett a városiasodás irányába. (A várossá nyilvánításra majd csak másfél évtized múlva, 1968-ban került sor. Akkor bővült kétszobásra az 1958-tól már működő könyvtár a Művelődési Ház épületében.)

A középiskola szellemi és fizikai értelemben is felpozícióba hozott a községbe. Új tanárok érkeztek (Eigel Ernő, Bartha János, Páter Zoltán, Khell Tibor, Benedek Elek, Fekete Gábor, Kiss Anna, Györgypál Lajos, Szlenka János, Józsa Jolán), nagydiákok költöztek az internátusba, olyan események színtere lett a község, amelyekről korábban csak a környező városokból (Sepsiszentgyörgy, Székelyudvarhely, Kézdivásárhely) hazatért diákok meséltek.

Hogy az intézmény alapításáért Simon Jánoson kívül még kik és hogyan vívták meg a maguk törvényszerű küzdelmét – módszeres iskolatörténet-írás híján –, részben máig tisztázatlan, mert az alapítást egy törvényszéken záruló gazdasági ügy is beárnyékolta, amiről kényelmetlen volt később akár beszélni, akár kérdezni.

...a bukaresti vagy plojesti jóváhagyások az erdővidéki pityókán, a baróti kenyéren, a baróti sajton, a baconi szilvapálinkán múltak.

És most – csak szemléltetésképpen, mintegy késői illusztrációként a mindenkorai ügyintézéshez – a vibráló emlékezet-retegekből egy évtizeddel későbbi történet kerül elő (a 16 tanterem – „új épületként” számon tartott – iskolaépület jóváhagyása körüli bonyodalmak idejéből) a '60-as évekből. Boda János, Györgypál Lajos és társaik hogyan hurcolták fel Bukarestben a sokemeletes épület lépcsőfordulóival is megküzdve az erdővidéki pityókás zsákokat a minisztériumi illetékes lakásába (mert a liftet se merték használni). Közemeleket őrszi, hogy az élélmiszervehiány idején a bukaresti vagy plojesti jóváhagyások (bármilyen ügyben) az erdővidéki pityóka, a baróti kenyér, a baróti vajgyári sajt, a baconi szilvapálinka stb. közbenjárásán múltak.

Középiskolás életünk (1953–56) tantárgy-újdonságai voltak a fizika a kémia, a biológia, a csillagászat és a német nyelv.

A tanártársadalom külön színpontja volt a Török házaspár (Judit néni és Árpád bácsi). Életútjuk nem mindennapi térbeli kiterjedésű: a történelmi Magyarország területén is túlmutat. Árpád bácsi Miklósváron született (tanító családból), és útja Budapesten át Párizsig ért. Judit néni (a családi emlékezet szerint) Máramarosban, Magyarlápason

született. Budapesti egyetemi tanulmányaik idején ismerkedtek meg (Judit néni fizika-kémiát, Árpád bácsi magyar-francia szakot végzett, egy évig a Sorbonne-on). Tanítottak Egerben és Kolozsváron is, aztán 1944-ben már házastársakként költöztek haza Miklósvárra a családi házba, innen kerültek Barótra.

Árpád bácsi, a klasszikusan pedáns, finom lelkű, ápolt kezű öregúr, aki mindig öltönyruhában, nyakkendővel jelent meg. Nagy tudású, komoly ember volt, polihisztornak tartották, de mosolyogni sose láttam. Szigorú szabályok szerint élte az iskolai életet, nagyon komolyan vette a német nyelvet (oroszul is tudott, azt is tanított egyik-másik osztályban), nagy dioptriás szemüveget viselt, s amikor bejött az osztályba, nem fecsérelte az időt, szinte azonnal húzta elő fekete fődélű zsebnotesztét, és írta ki a katalógusból az aznapi német nyelvi felelőket. Persze az első padban ülők egyidejűleg továbbították az osztálynak az előjegyzett felelőt, s így volt idő (szükséghelyzetben) kicserélni a felsőkabátot vagy szvettet, ha valaki a másik helyett vállalkozott a felelésre. Főként a fiúk voltak hajlamosak erre az ízetlen „tréfára”. Sejtette Árpád bácsi, hogy valami nincs rendjén, miközben hangzott a felelet, csak sétált előre-hátra, egyik-másik szögéből is próbálta szemügyre venni a felelőt, de soha nem jutott el a nyílt leleplezésig. Talán nem is akarta nyíltan felfedni, túl súlyos büntetés várt volna a csalókra. Később már felnőtt fejjel, a találkozók emlékeztünk rá szemlesütve.

Egészen más volt Judit néni, mint ha nem is együvé tartoztak volna. Kedves, mosolygós, de többnyire gyűrött ruhájú, fáradt asszony. Kémiát tanított „volna”, de korán kiszúrtuk, hogy nagyon szívesen mesél korábbi életük Budapesthez kötődő élményeiről. Ha éppen nem volt kedvünk kémiából felelni, valaki elkezdte, hogy „tessék valamit mesélni Budapestről”. És ő (felült az első pad tetejére), mesélt színesen, és a mesének sokszor a kicsengetés vetett véget. A következő leckét csak kijelölte a könyvünkben, s mi meg is tanultuk, hogy ne legyen oka elhagyni a következő budapesti mesét. (Persze a kémiai képleteket úgy tanultuk, mint a verset: betűről-betűre.) Érdekes módon később tanárként sem éreztem neheztelést, amiért a kémia leckék vagy kísérletek helyett néha Budapestről szóló meséket hallgattam. Számunkra akkor a magyar főváros vágyálom volt, de elérhetetlen (nem csak kilométerekben mérhető) távolságban.



A Baróti Vegyes Középiskola 1955–1956-ban végzett növendékei. A szerző a jobb oldali felső sorban balról az első. Képek: Fittori Rozália családi albuma

Mintha az Ezeregyéjszaka meséit hallgattuk volna.

A csínytevéseken túl alig is van olyan középiskolai élményem, amit ne árnyalna valamiképpen a későbbi tanári pályám alatt ráakódott színezet.

1960 őszén még mindig tanított az idősebb tanár nemzedékből Andor bácsi (Illyés Andor francia szakos tanár), Fittori Rózsika néni (matematika szakos egykori osztályfőnököm), Fazakas Rózsika néni (aki egykor a színdarabjainkat is rendezte). Ott volt még Benci bácsi is, aki azon mulatott, hogy a kolléganők akkora táskákat cipelnek az iskolába, mintha nagyvásárba mennének, s a tréfának azzal adott nagyobb nyomtatékot, hogy az utolsó szünetben belopott a táskánkba egy-egy súlyos tömör üveg hamutartót, amit hazáig cipeltünk, hogy aztán másnap korholjuk a tréfamestert.

Egykori fiatal tanárainnal, Khell Tibor fizika, Péter Zoltán matematika, Györgypál Lajos román szakos tanárokkal lettem most már kolléga. Érdekes módon az ő emlékidéző elbeszéléseik nyomán rendre kirajzolódott bennem a volt iskolám (amit csak néhány évvel

azelőtt hagytam el) egy kicsit más arca, amit korábban nem igazán ismertem, csak a kisugárzását éreztem.

Khell Tibor maga volt a finom humor megtestesítője. Halk szavú beszélő-lásaival bele tudta fojtani a szót a fontoskodó emberekbe. Fittori Rózsika néni panasolta a tanáriban mély felháborodással, hogy képzeljük el, xy tanuló elszöktek – s éppen az osztályfőnöki órájáról. Khell Tibi a fogai között szűrte ki: „És most nevetlenek maradtak!” Addigélé csak saját iskoláskori „nevetlenség”-emlékem kötődött a Tibi „finomságához”: nagylányok módjára el-elhatároztuk, hogy azonos időben többen őt nézzük (nem a kísérletet), miközben magyarázza a fizikai jelenségeket. Állítólag könnyen zavarba lehetett hozni, elpirult, ha hosszasan néztük.

Györgypál Lajos volt a nagy mesélő. Bensőséges légkörről árulkodtak a mesék. Ötletekkel érkeztek reggel az iskolába („– csináljunk egy színdarabot!”, „– menjünk makkot szedni az erdőre!”, „– s egy maszkarálhoz mit szólnátok?”), tehát mintha nem is fentről jövő utasítások nyomán szerveződött volna az iskolai élet, hanem a legtökéletesebb

klasszikus demokrácia talaján, így arra is jutott az erőből, hangulatból, ami parancsként érkezett a pártbizottságtól. Mókáztak-bosszankodtak, de végrehajtották, végül szabályos legendává formázták.

Így volt ez az orosz nyelvkurzussal is, amit az '50-es években tettek kötelezővé a tanároknak. Balázs Lajos tanította őket oroszra (a fogságban tanulta meg a nyelvet, hazatérve szerzett képesítést). Balázs a lelkét kitette, de egyetlen igazi „tanulója” volt a tanfolyamnak, Fittori Rózsika néni. Év végén a vizsgára egy megyei küldött is beígérkezett. Volt nagy riadalom! A kollégák arra kérték Balázst, hogy fogadja el, hogy bármilyen tételt húzzon is a vizsgán, mindenki mondhasa azt az egy lelkét, amit megtanul néhány nap alatt. Mit volt mit tenni, Balázs rábólintott. Egy kis zavart okozott, hogy Fittori Rózsika néni tanárokhöz méltatlannak találta a leckekiosztást (egyébként ő volt az iskolai párttitkár), s azt mondta, hogy ő azt a lelkét fogja mondani, ami a kihúzott tételen lesz. Ezzel a kockázattal kezdődött a vizsga. Várakozáson felül „teljesítettek” a kollégák, nagyon



A diákdombi iskola huszadik század eleji képeslapon. Forrás: <http://www.bedo.hu/index>

elégedett volt a biztos, csak egyetlen kollégára volt panasz, aki nem elég folyékonyan, hanem gyakran megállva a beszéd közben, gondolkozva, mint aki „bizonytalan”, hogy mi következik, s ez Fitóri Rózsika néni volt. Évekre vicctéma maradt az orosz vizsga. Mindenki más maximális jegyet kapott, ő csak közepest.

Mesék szóltak volt magyartanáromról, Bartha Jánosról is, akit büntetésből (!) áthelyeztek később Mikóújfaluba. Gondolatban most is felnézek a „kicsi emberre”, aki a tanáriba belépő pártbizottsági embert (a politikai értelemben vett Góliátot) figyelmeztette, hogy illik levenni a sapkát, ha valaki idegen helyre megy. Nyilván sok más egyéb terhelhette a bűnlajstromot, de ezen a történeten utólag is jóízűen lehetett szórakozni.

Bartha János lelkes magyartanárként nem csak előadta zengő baritonján a '48-as költők verseit, de Bánk bán nagyáriáját is megtanította – „Hazám, hazám, te mindenem...”, a kórusnak a Bordalt is. A mi haza-fogalmunk határokra túlra terjedt, az emberi élet lényege pedig a „...ront vagy javít, de nem henyél...” – a cselekvő emberség lett. A kuruc költészetéről úgy tartott órát, hogy hozta a tárogatóját, és élőben játszotta nekünk a kuruc dalokat.

Énekkarunk volt (hol Eigel Ernő, hol Györgypál Lajos, hol Bartha János vezették), s ha a kötelező repertoárt nem is lehetett kikerülni, azért mindig volt a tarsolyunkban egy-két lélekhez szóló darab (az Erdő mélyén esti csendben kezdetű Haydn-kánon vagy a Kodály-kórusdal, az *Esti ima*). Bartha János irodalmi kört szervezett, saját

könyvtárából adta kölcsön a könyveket (nem volt még Baróton könyvtár, talán könyvüzlet se (?), községi könyvtárról is csak 1958-tól tudunk). Péter Zoltán matematika olimpiára vitt Marosvásárhelyre (az édesanyjánál szállásolt el).

A baróti iskola is a politikai hatalom szorításában élt, épp úgy, mint az ország bármely iskolája, de a tanárainknak valamiféle belső szabadságléggört sikerült teremteniük a kultúra révén (versmondás, színdarabok, zene, ének, tánc). Sohasem hallottam őket panaszkodni a fennálló helyzetre, de – miközben óvtak is bennünket – az emberré válásunk útját egyengették a kultúra erejével. A vers vagy a zene szeretete független volt attól, hogy ki milyen tantárgyat tanított éppen. Eigel Ernő matematikusként kórust vezetett, Fekete Gábor tornatanár, Péter matematikus volt, és zene-audíciókat szerveztek. (Zenetanárunk akkor nem is volt, de a tanítók kántor-tanítói képzettséggel ellátták az iskolai ének és kórus tanítását.)

Sok-sok apró gesztusra is emlékszem, Eigel széles mosolyára, a bozontos szemöldöke alatt csillogó szemekre, a magasra nőtt ember energikus karlendítéseire, mély meghajlásaira, ha tiszteletet érdemlő emberrel beszélt. Csillagásztant tanított nekünk az utolsó iskolai esztendőben, igazgatónk is volt, és a csillagásztant kezel-lábbal, katalógussal vagy ami tárgy a keze ügyébe akadt, azzal szemléltetve tanította. Mozgott az egész ember, néhány lépéssel végigment az osztálytermet. Nem lehetett nem figyelni. Sugárzott belőle az átadható energia. Nemrég egy 2018-ban készült televíziós interjúban (Gyula Televízió) láttam, hallottam

beszélni még Barótról is. Meglepődve hallgattam, hogy a véletlen sodorta Barótra. Akkor végzett a Bolyai Tudományegyetemen, amikor nálunk középiskola létesült. Nem volt kapcsolata a politikai elittel, így nem pályázhatott nagy múltú gimnáziumra. (Csíkszeredában élt, szívesen tanított volna szülővárosában.) Kényszerűségből Barót választotta. Mély elhivatottsággal tanított az '50-es évek légkörében, ahogy ő később ezt megfogalmazta: „Erőnköz, a feltételekhez képest a magyar értelmiséget kellett újrateregetni!”. Tudatosan vállalta a német felmenőit is, de édesanyja révén igazi székelynek érezte magát.

Eigel Ernőt 1957-ben büntetésből felfeltették a baróti igazgatói állásából (az ő növendékei készültek/szöktek Magyarországra, hogy segítsenek az '56-os forradalmároknak). Hazament Csíkszeredába matematikát tanítani, s nemskára a nagy múltú Márton Áron Gimnázium igazgatójává választották.

Emlékszem egy villanásnyi párbeszédre Péterrel is (pályakezdő tanár koromból, egy évig voltunk kollégák). Mentem át az udvaron a tanáriból a főépület felé, amikor hozzám szegődött Péter, és arról érdeklődött, hogy most a kolozsvári egyetem hogyan viszonyul Szerb Antal és Babits irodalomtörténetéhez (matematikusként foglalkoztatta a polgári irodalomtörténet-írók megítélése).

**...a „kicsi ember”
a tanáriba belépő
pártbizottsági embert (a
politikai értelemben vett
Góliátot) figyelmeztette,
hogy illik levenni a sapkát,
ha valaki idegen helyre
megy.**

Györgypáltól (a csíki születésű szép száll embertől) hallottam először nagy átéléssel elmondott Mécs László verseket (*A kirándulás elmaradt; Vadócba rózsát oltok, hogy sebb legyen a föld*), s közben azt is elmesélte, hogy Mécs Lászlótól, a karizmatikus papköltőtől hallotta a saját verseit előadni. És Györgypál előadásában hangzottak a régi iskola és tanári szoba légkörét megelevenítő legendák is – nagy-nagy kacagások közepette –, amelyekben épp úgy helyet kapott Gyula bácsi (az egykori iskolai altiszt), mint a tanár kollégák vagy a megyei előljáróságok.



A diákdombi iskola ma. Hoffmann Edit felvétele

Sohasem durva mellékízzel elmondott történetei segítettek tovább éltetni azt a derűs légkört, amiről szóltak a mesék maguk is.

Barótnak az 1950–60-as években már számottevő értelmiségi rétege volt (tisztviselők, óvónők, tanítók, tanárok, technikusok, orvosok, mérnökök, papok), de a legtöbb csoportnak a társadalmi élete inkább zárt kisközösségi alkalmakra korlátozódott.

A szó legnemesebb értelmében vett népnevelés, a szellemi-érzelmi értékek közvetítése a tanítókra, tanárookra hárult, mert ők fel is vállalták. Ők voltak Barót szellemi életének meghatározó egyéniségei. Ők voltak, akikre felnéztünk, pedig középiskolás fejvel már tudtuk, hogy a „legnagyobb ember” a párttitkár.

Ez volt az az átmeneti időszak, amikor egyrészt a „visszarománosítás” hatalmi törekvéseit lehetett tetten érni a közéletben, másrészt a viszonylag önálló magyar kulturális és oktatási intézményhálózat kiépülését. 1952-ben létrejött a Magyar Autonóm Tartomány. A sokaknak ismerős budapesti Lőrincze Lajos nyelvújító mozgalma (az *Édes anyanyelvünk*) nyomán a kolozsvári és marosvásárhelyi rádióban is elindult már (ha rövid időre is) a nyelvújító rovat. A rangos erdélyi nyelvész, Szabédi László koncepciójában már a '40-es évektől körvonalazódott, hogy a nyelvújítás ebben a történelmi pillanatban nem nyelvészeti, hanem társadalmi kérdés és feladat. Nagyobb hangsúlyt kapott az iskolai oktatás, a napi sajtó, a rádió felelőssége, „ahonnan a tanulni vágyók »nyelvtudásukat« merítik”.

Bartha János a vasárnap délelőtti irodalmi körökre magával hozta hatalmas aktatáskájában a legfrissebb magyarországi folyóirat-számokat (*Csillag, Új Hang, Tiszatáj, Alföld*). Kiosztotta őket, s az első órában csak olvastunk, ha kérdésünk támadt, odahívtuk, és megbeszéltük. A második órán folyt a „műhelymunka”, az írás-kísérlet. Már azt próbálta elérni, hogy kérdéseink, véleményünk legyen, fogalmazási ötletekkel akarta az esetleg rejtetten bennünk szunnyadó íráskészséget megszólalásra bírni. Vele dédelgettük egy iskolai újság tervét is – *Középiskolás Figyelő* lett volna a címe.

Bartha János és Páter Zoltán – két tudós tanárom felidézésekor elszorul a torkom, mert ahogy később tudomásunkra jutott, mindkettőjüket hányattott sorsuk, a számunkra akkor még homályos „politikai széljárás” sodorta Barótra. A frissen létrejött baróti középiskola, mint valami „büntető tábor” vagy „kényszerűségből vállalt” lakhely/munkahely gyűjtötte magába azokat a magas képzettségű, a hatalom packázásait nehezen, vagy nem tűrő gerinces tanárembereket, akiket az eleven nagyvárosi szellemi légkörből ki akart ragadni a hatalom, s elszigetelni, eldugni őket kisebb jelentőségű, zártabb világú iskolákba. S milyen szerencsés volt a község és Erdővidék, hogy ha néhány évre is, és éppen a kezdeteknél, az intézményszervezés első időszakában éppen hozzánk üzte őket, s lettek „igazi barótiak”, ha valós Hoffmann Edó igazsága, miszerint baróti az, aki letett valamit az asztalra Barótról.

Bárhová kerültek, mindenütt helytálltak tanárként, emberként.

Bartha Jánost büntetésből Barótról Mikóújfaluba helyezték, s ő, a magyar kultúra elhivatott embere olyan falusi kórust szervezett, amellyel sorra nyerték a szocialista kultúrversenyeket.

Bartha Jánost egy késői „Laudáció”, Páter Zoltánt egy nekrológ részletével idézem meg, mert sokan mai napig nem tudják Baróton, hogy kik voltak ők valójában.

Bartha Jánost 2002-ben, 75. születésnapján a Nyelvőrzés Sütő András-díjjal jutalmazták. A „laudációt” Murádin László kolozsvári nyelvész mondta, „az erdélyi nyelvújító mozgalom kiemelkedő személyiségét” méltatva:

„...aligha van még körünkben valaki, akit jobban megilletne ez a díj, aki az erdélyi nyelvújító mozgalom érdekében annyit tett volna, mint éppen Bartha János (...) ezzel – legalábbis részéről – orvosolni próbáljuk személyével szemben a kolozsvári nyelvészek közösségének évtizedes közönyét. Személy szerint engem bánt, ha nem én voltam is a szerkesztő, hogy neve nem szerepel a Romániai Magyar Irodalmi Lexikonban (...).

Életrajzi adatait böngészve, elámulva veszem tudomásul, hogy születési helye a »holt tenger«, a Mezőség egyik faluja, a Dés melletti Várkudu, ahol a magyar nyelv épp úgy sorvadóban van, mint Sütő András falujában, Pusztakamaráson, de úgy tűnik, éppen az elmúlás termeli ki a nyelvismeret művészeit.



Kukoricafosztáson a baróti tanári kar 1953 őszén. Érsek Magdolna gyűjteményéből

(...) Bartha János az '50-es évek elején már a Bolyai Tudományegyetem végzős hallgatójaként a magyar Nyelvtudományi Tanszéken gyakornok. A Tanszék gazdag könyvtárának anyagát esti tízig böngésztük, azokat a nyelvi ismereteket szívtuk magunkba, amelyeket az akkori idők előadásain – a sztálini nyelvtudományi cikkek fényében – nélkülözni kényszerültünk. Megnyugtató balszam volt, hogy a késő esti csendben Bartha Jancsi elővette tárogatóját, s felejthetetlen dallamok kíséretében fejezhették be a napot.

Bár életünk során többször összeföttünk, soha nem került rá sor – vagy már elfelejtettem –, hogy beszélgesünk arról, miként került a Tanszékről a bukaresti Politikai Könyvkiadóhoz, hogy innen hogyan kanyarodott útja a középiskolai tanári pálya felé, hogy lett Sepsiszentgyörgyön, Baróton, majd Mikóújfaluban a magyar nyelv tanára, miért, minek következtében kellett helyet, helységet, közösséget változtatnia. Az azonban tény, hogy amikor 1961-ben a marosvásárhelyi Tanárképző Főiskolára kerül, visszatér a nyelvészet, a nyelvtudomány kérdéseinek vizsgálatához, s egyben elkezd az erdélyi magyar napi- és hetilapokban nyelvművelő cikkeinek sorozatát. (...) és társszerzője egy önálló Kis magyar stilisztika című kiadványnak is (1968). (...)

Évek során a megjelentetett cikkeinek száma megközelíti az ezret. A helyi rádió nyelvművelő rovatának vezetője és szerkesztője. (...) Engedje meg ez ünnepélyes pillanatban „rosszallásomat” is kifejeznem. Indokolatlan szerénysége, a „csakazértis” beállítottság hiánya megfosztotta attól

az örömtől, hogy nyelvművelő cikkeinek javát kötetekben lássa. Szinte, valamennyi jobb sorsra érdemes erdélyi nyelvművelő (...) a napilapokban közölt cikkekből kötetet, köteteket állított össze. Ez a készítés Bartha János számára ma sem késő. (...)

Ez az iskola, ezek az emberek indítottak el. Ha némi homály fedi is az 1952-ben indult baróti középiskola születése körül bábáskodókat, de a bölcsőjénél meghatározó tanárnemzedék állt.

Tudjuk, hogy már késő volt. 2002-ben, pontosan a díjazás esztendejében 75 évesen örökre eltávozott Bartha János.

Páter Zoltán halálára Oláh-Gál Róbert írt nekrológot 2013. december 27-én:

„In memoriam dr. Páter Zoltán
Életének 84. évében, két nappal születésnapja után, elhunyt dr. Páter Zoltán nyugalmazott tanár, egyetemi oktató, kiváló matematikus.

(...) 1929. dec. 17-én született Marosvásárhelyen. (...) A marosvásárhelyi Református Kollégiumban (...) érettségizett. 1948–1951 között a kolozsvári Bolyai Tudományegyetem hallgatója és 1951. október 1–1952. október 1. között tanársegéd a Bolyai Tudományegyetemen. Kimagasló matematikus volt az

egyetemen is. (Prof. dr. Gábos Zoltán fizikaprofesszor 50 év múlva is emlegette kiváló feladatmegoldásait.) De az osztályharcban politikai okból eltávolították az egyetemről! (...) Ezzel megtörték egy ígéretesnek induló tudományos pályát. 1953. január 1. és 1955. szeptember 15. között vasesztergályos a helyi ipari vállalatnál (ILIC Kolozsvár). Páter Zoltán felül tudott emelkedni ezen a csapáson, vasesztergályosként is megállta a helyét. 1955. szeptember 15-től kihelyezték a baróti magyar tannyelvű középiskolába, ahol 1961. szept. 1-ig tanított. (...) 1966. szept. 1-től 1969. szept. 1-ig doktorandus a Bukaresti Tudományegyetemen. A doktori disszertációjának címe: Függvényalgebrák. (...) Páter Zoltán lényegében matematikai logikával foglalkozott és nagyon eredetiek a dolgozatai. Fő hivatása nem az volt, hogy matematikát tanít, hanem, hogy matematikát művel. Nagyon jellemző tevékenységére Kant tanítása, Kant ugyanis azt vallotta, hogy »Nem filozófiát tanítok, hanem én megtanítom önöket filozofálni«. Sajnos, az élet nem sok lehetőséget adott arra, hogy eredeti gondolatait mind kifuttassa. A doktorátus sikeres megvédése után még egy fél-évet tanított Sepsiszentgyörgyön, utána a marosvásárhelyi Pedagógiai Főiskolára került, mint adjunktus. Sajnos, itt is csak nyolc évet dolgozott, mert a főiskolát a Ceaușescu-rezsim 1978-ban fölszámolta. (...) De nem szűnt matematikát alkotni ezekben a mostoha években sem. (...) nagy alaposággal végezte eredeti logikai vizsgálatait, közölte szerényen dolgozatait.

Nehéz korban élt, ha 1952-ben nem teszik ki a Bolyai egyetemről, ma Erdély egyik legkiválóbb professzorát tisztelnék benne. Így is kutatott és dolgozott, de elszigetelődött a tudományos világtól. Akik közelebről megismerhettük, tudtuk, hogy egy ragyogó koponya. Erdély egyik tehetséges logicistáját veszítettük el halálával. (...)” (2013, *Népújság*)

Ez az iskola, ezek az emberek indítottak el. Ha némi homály fedi is az 1952-ben indult baróti középiskola születése körül bábáskodókat, de a bölcsőjénél meghatározó tanárnemzedék állt.

A család után tőlük kaptam a legtöbbet. Élet-mintát, emberi tartást: az értékek rangsorában (kevés kivétellel) a közösségi felelősséget az egyéni boldogulás fölé/mellé, a tudást, a nemzeti érzést, a nép, a nyelv, a hagyományok megbecsülését – a tág értelemben vett keresztény erkölcs mellé állították.

Imreh István–Pataki József

Kuruckori kászoni szemle

A 18. század eleji székely paraszti tudatvilág mélyén elevenen élt a szabadság kultusza. Az, aki akkor azt mondta: „a régi székely szabadságnak idején”, az természetesen az 1562 előtti éveket álmódta vissza. 1625-ben a tanúként megidézett István Péter impérfalvi pixidárius ilyen szavakkal szólott a szék színén: „Emlékezem arra, mikor Lengyelországból az ifjú János kerájl fiát az anyyával, Izabella királyné aszonnal ez országban behozák – az réghi szabadságra is jól emlékezem”. Emlékezhetett. Az azonban, hogy a határkövet, a szabadságvesztés szomorú napját is szükségesnek látta felemlegetni – az több egyszerű véletlennél, és nem csak a mi kászoni gyalog katonákra jellemző adalék.

E földön mindig becsülete volt a szabadságnak. Megtartásáért, visszaszerzéséért sok csatában vérzett, fogyatkozott a kászoni nép. A török fa igát vasjárommal cserélve fel, azt érezhette, hogy ősi jogosultságaitól fosztják meg, féltve őrzött szabademberi státusát korlátozzák, sokszor semmibe veszik. A korábbi keresztény ligák szövetségese, a „pogánnyal” szembeveszülő fejedelmek és trónra jogot formálók nem régen még vesztésben is letett hite mellől el nem tántorodó katonája, most megelégette új keresztény hódoltatóinak elnyomását, az adófizetést, a szállásolást, a leopoldi diploma szép ígéreteinek sárba tiprását. Azoknak a dalai keltettek visszhangot szívükben, akik ezt énekelték:

„Nyerünk, gondoltuk oly szabadságot
Oltalmazzuk
Szabadítjuk
Szegény hazánkat.”

Ezek pedig a kurucok voltak, II. Rákóczi Ferenc vitézei. Forrásaink egybehangzó tanúsága szerint 1703-ban a székely nép, s közöttük a kászoniak, a „revolutió” mellett voltak. A szó mai jelentése ne tévesszen meg bennünket, ők beszéltek „háborús üdókról”, „disturbium”-ról, de jegyzőkönyveikben a „revolutió” a reményfakasztó időszak beköszöntét, majd pedig a hatalommal való szembeszegülést jelölte.

Kezdetben még Rabutin, a Gubernium mozgósítja, rendeli labanc táborba őket, de rövidesen „a székelysége is behata a rebellió...” Csíkban Sándor János vicekapitány buzdítja a népet és – számunkra sokatmondóan – Literátus Tamás, vagy ahogyan még nevezék: Tamás Deák, Kászonszék első embere, az alkirálybíró. (1704 tavaszán a császári amnesztia megvonatik Kálnoki Pétertől, Henter Mihálytól és mellettük szerepel még Sándor János, Tamás Deák és Lázár Ferenc neve is.)

Ez utóbbi 1702-ben Lipót császártól kap grófi címet és kezdetben Rabutin tábornok parancsaira hallgat. Népe viszont eláll mellőle, és neki kell követnie őket, ha a Lázár család csíki, kászoni hírét-nevét megőrizni akarja. Végig is küzd a Rákóczi oldalán a szabadságharcot; jelentős szerephez jut, fejedelmet beiktató csíki főkapitányként is ott van Marosvásárhelyen. Példáját azért szeretnők felmutatni, mert bizonyosága annak, hogy a sokezer főnyi székely had katonáit nem uraik sodorják magukkal, nem vezetőik noszogatják rebellióra. Vargyasi Daniel István, ha nem is lelkesen, maga írja, hogy Háromszék és Csík népét a kurucok küldöttei „a magyar nemzet ősi szabadsága visszaállításának színe alatt megnyervén, és a Rákóczi részére csábítván” fegyvert fogni készülnék. Őt is igyekeznek pártjukra állítani, ugyanis „a főbb rendűekből még semmi szövetségzöttei nem valának, ezért nagy kívánságok volt arra, hogy általában mindenkit, de különösen a főrendűeket magukhoz csatolják.” Nem a primőr teszi tehát kuruccá a népet, hanem a közrendbeliek szorgalmazták az „egyességet”.

A labanc hadak ellen induló székelek 1704. március 14-én keltezett „barcasági kiáltványában” az áll: „Intünk és kérünk, sőt kényszerítünk is e hazából való akármely nemzetből álló igaz haza fiait...közönségesen velünk együtt fegyvert fogni...” Nemeseket, polgárokat, különböző rendbelieket egybe tömöríteni akaró ez az erdélyi politikai program, amely az első átfogó,

E földön mindig becsülete volt a szabadságnak. Megtartásáért, visszaszerzéséért sok csatában vérzett, fogyatkozott a kászoni nép.



A Kászonszék madártávlatból

országos társadalmi egységigényelő tervezet is.

A jobbágypolitikát Rákóczi államában vizsgálók újabbán sok szép kezdeményezést, jószándékot tártak fel. Említenünk elsősorban azt kell, hogy itt ekkor szabadultak fel azok a Csík- Gyergyó- és Kászonszéki jobbágyok, akik tártár-rabságba hurcolt hozzátartozóik kiváltásának díja fejében adták magukat örökös szolgálatra Apor Istvánnak. 1705. augusztus 24-én Forgách Simon – az erdélyi hadak fővezére – nyugodtan írhatta, hogy a jobbágyrendűek II. Rákóczi Ferenc „mellett felesen fogtak fegyvert és azoltátul fogvást táborozván magukat dicséretesen viselték”. Mindez természetesen nem volt konfliktusmentes folyamat. A „főbbeket” ismételtelen inteni kellett: ne zárják ki szolgáló embereiket az „igaz hazafiai”-nak sorából. Az 1711-re emlékező Cserei Mihály pedig megírta sokat idézett és egy réteg ellenérzését híven tükröző sorait: „A jobbágyokból álló vitéz kurucok is az régi státusra visszajövének, letévén a forgót és farkasbört, zekében, bocskorban ásáte, kapáte, mert nem disznó orrába való az aranyperec. Nemhogy szabadságot érdemlenének jobbágy uraimék, inkább érdemlelének nyársot, akasztófát a sok tolvajsággért”. 1709. április 27-én – a főkormányzók parancsolatjából – összeírták azokat az udvarhelyszéki jobbágyokat, akik „ezekben az revolúciókban elmentenek kurucságra és most is odavadnak”. A listában szereplő tíz faluban átlagosan két-két ilyen „nyársat, akasztófát” érdemlőt találtak. A kászonszékiek számbavételére sajnos nem sikerült rábukkanni. Így is elmondhatjuk azonban azt, hogy a küzdelmes kászonszéki

élet kuruckori szakaszát elemezve ki-formálódott előttünk a tágultabb társadalmi front, a szorosabb szövetség igényének képe. Valami, amit a fejedelem strázsamestere úgy fogalmazott meg, hogy hívei „legyenek egyesek az közön-séges jóban”.

II. Rákóczi Ferenc „mellett felesen fogtak fegyvert és azoltátul fogvást táborozván magukat dicséretesen viselték”.

Az áldozathozatalban a szabadrendiek, a köznép jár az élen. Őket katonai szolgálattal kötelezettségük címén először Rabutin kényszeríti labanc táborba. 1703 őszén kelleetlenül vesznek részt például a bonchidai ütközetben. Ezt követően azonban már rebelleseként verekszenek. Sokan pusztulnak el az 1704. január 28-i Segesvár melletti, holdvilági ütközetben, ahol a rosszemlékezetű Guthi István ezereskapitány vezeti őket „báron Tige” tarackjai ellen. Bethlen Miklós hallomása szerint: „... Guthi és az egész hada elfutott. Ő könnyen elszaladt a lovassal; a székelyt, valamint a berbécset, úgy ölték közel ezeröttszázig, – volt a hír szerént ötezer, de fegyvert sem fogott annyi...”

Egy-egy császári győzelem után csodálatos módon újra és újra megépül a székely had és veszélyezteti a császár hitén maradott városokat, Rabutin csapategységeit. A zsigóci csatavesztés (1705. november 11.) után Graven ezredes Várdotfalván kibocsátott rendelkezésében

kötelezi a székelyeket, hogy a fegyvereiket szolgáltatassák be, aki elrejtje „meghaljon éretté”, napi járóföldre otthonuktól el nem távozhatnak, a gyülekezést jelenteni kell, és így tovább. „Ezen időben – olvashatjuk egy 1837-ben kiadott jogi munkában – a német hadak generálisai represzáliákkal éltek ellene, s mint egy ellenséges lábón álló felekezettől, fogoly német katonáért más székelyt, főért, kit ezek levágtak, fejet kívántak tőle, s mint rebelleket, tűzzel-vassal pusztították”.

A forgandó hadiszerecse nyomkövetése nem feladatunk. Azoknak a harctereknek a bemutatása sem, amelyek 1703 és 1709 között a székely vitézlőrend küzdelmeinek színterei voltak. Sajnos azonban a kászonszéki állapotokat, történéseket megörökítő források is szófukarok. Annál bőbeszédűbbek a protocollumok; ezek tartják fenn azon perek emlékét, amelyek a széki törvényszéken évek múltán is vissza-idézik a revolúció korát. Jegyzőkönyveink természetesen nem a reményt ébresztő, a bizakodást sarjasztó napfényes időköt elevenítik meg, de tükröznek talán valamit a kászonszék küzdelmes, háborús hétköznapok világából (eredeti kiemelés – szerk. megj.)

A futásra emlékezés, az erdőbe-futásra való hivatkozás kapcsolódik Akton (C. Kari Ludwig d'Acton ezredes) és Graven (Ludwig Ferdinand Graven vicecolonellus, majd tábornok) nevéhez és főleg az 1707. esztendőhöz. Ők rendszerint hódolatni, bosszulni, sarcolni akarva rohanták meg Csík- Gyergyó- és Kászonszékét. 1707-ben például az ojtózi szoroson át menekültek vert kurucok Moldovába, a labanc pedig Csíkot szállta meg. (Maga Petki Dávid ezereskapitány is fogságba került volna, ha azelőtt való nap nem hivatja Mikes Mihály, a székelyek generálisa, aki éppen Kászonszékben állomásozott.) Nekik hódolniuk kellett és így lett ismét okuk a futásra, „bódulásra”. 1708-ban a kuruc portyázók „a német executorok”-tól szedték el a székben szerzett ragadmányt, a rablott állapotokat. A büntető osztag megtorló indulatában Kászonszékben is üldözte őket és Kászonszékfaluban „is vágának le egynéhányat”, igen sokan pedig a hegyekbe, erdőbe szaladtak. Az erdőre futásnak idején az impérfalvi Páll Mihály lófő „pünköszt innepiben (mikor) feljövén az őfelségék militiája Csíkba” rábízza Veres Andrásra három tehenét, egy bornyúval együtt; azzal az instrukcióval, hogy „ha lovast lát, a sűrű erdőbe hajtsa... melyet nem prestálván elalutt melleitek és a labancok költvén fel (öt) magát is, marháimat elhajtották”



A kászoni lakosok bikaüetésre gyülekeznek. Szalai Luca felvétele. Képek: Kászon község hivatalos közösségi oldala

– mondotta Páll Mihály (aki még fejszét, láncot, pokrócot is visszaköve-
tel „gondatlan gondviselő” emberé-
től). Antal Erzsók „aranyos tót... a tő
alá való keszkenővel együtt”, menekít
ugyancsak impérinek, Tobi Andrásnak.
Ő azonban vissza nem szolgáltatja,
mert ő ezeket „kivívén magával együtt
az erdőre, gonosz embereknel vesztette
el, magának is sok kára lévén”.

Az „erdőn eltett egyetmások” el-
vesztése közül más természetű vi-
ták is felparázslanak. Sokan ugyanis
arra gondolnak, hogy Kászon eldugot-
tabb, hadak útjába nem eső helységei
alkalmasabbak javaik megőrzésére,
mint nyíltabb fekvésű, támadhatóbb
szülőfalujuk. A csíkszéki szentmárto-
ni székely a futás idején „több festékes
szőnyeget és egyéb egyetmásokat” vitt
impéri lófőhöz és 1712-ben kéri vissza-
adatásukat. A kézdiszéki, altorjai Szász
Miklós 1708-ban – bizonyára éhínségese-
napokra gondolva, mindent felpredáló
hadfiaktól félve – öt és fél köből lisztjé-
nek kért „szállást” a szintén impérfalvi
Mátyás György özvegyétől. Felső-fe-
hér megyei, karatnai jobbágy „az el-
múlt revolúcióban pro rezervá vitt volt
az inctushoz három zsák lisztet”, de ve-
szedelem múltával a tartalékot őriző
felsőfalusi lófő csak egy zsáknnyi tudott
visszaadni. Ugyancsak karatnai job-
bágyasszony pereskedik új falvi lófők-
kel, akik a náluk hagyott „holmi vas-
eszközöket... elé nem a(d)gyák”.

A verem szó, a rejtekhely, ezidő-
tájt ismét megoththonosodik a jegyző-
könyvekben. Labanc-hűség, nagyura-
ság sem nyújt biztonságérzetet. Apor
István Kolozsváron és másutt, Cserei

Mihály Székelykálban dugdossa javait.
Az utóbbi verme felveretését panasolja
is. A kuruc generális javait derék csík-
somlyói rebellis barátok őrzik, nehéz
órákat élve át, amikor a predáló Graven
kriptafelhányással, klastromfelgyúj-
tással fenyegeti őket.

Csík-, Gyergyó- és Kászonszék tiszt-
sége 1707 őszen határozatban itéli el
azt, aki „mindjárán predálni kezdi
az elfutott emberek javait... másoknak
vermeit, falun és erdőn eltett bonumit
megmutogatja”. Azt szintén elrendelik,
hogy ellenség jöttekor „senki benn ne
maradjon”. A föld népe vermel kuru-
cok elől is. Rákóczi államában Erdély-
nek jelentős szerep jut a hadellátásban.
Ez azonban 1705-ben már akadozik,
majd kezd kimerülni az ország teher-
bíróképessége; 1709-ben pedig rendkí-
vül gyenge a termés. A kuruckor végén
megsokasodnak a keringők, a tolvajok
és szaporodnak Csík hegyeiben a Mold-
vába futni nem akaró, császárhűségtől
irtózó portyázók. Ellenük már 1706-ban
hiába küldenek fegyveres osztagokat,
a nép egyetért velük, s adott esetben la-
banc érzelmű ember vermének helyét is
megmutatják.

Újfaluban lófő és nemes asszonyok
1706-ben vásznat is rejtenek vermükbe,
aminek felverésével helybeli rendjü-
kből való férfit vadolnak. Lakatos Mi-
hály mester „egy pár gonoszul elveszett
aranyos tő”-jét keresi, amely egyéb
portékáival egyetemben felhányt ver-
méből vezett el. Csekefalvi határban,
Cseke-vápájában „pro reserva” eltett
javak keresője még a Compilata Cons-
titutioar articulását is pontosan idéz-
ve vadolja a felsőfalusi gyalogot. A sok

verem, a kászoni templom, a ház fede-
le sem eléggé biztos rejtek, de legkevés-
bé az a pince. Miklós deák panasolja,
hogy újfalvi Nagy László „az elmúlt re-
volúcióban őkegyelme pincéiből serit
elhordotta.” (Igaz, hogy neki három vé-
kányi hagymáról és egy lőszekérről is
számot kell adnia.)

Szarvasmarhát, lovat, juhot meg-
őrizni úgyszintén gondtermő feladat
volt. „Generál Montekukulí” (Hercules
Pius Montecuccoli) uram ő excellentiá-
ja predáló regimentje visszavonulóban
„a földnépinek javait” szedte, s hajtotta
el a marhákat. A széki tisztek intették
a lakosokat „hogy minden ember el-
dugja marháját, mert meg nem fizetik”.
Erdei (marhateleltető, szénaccsináló)
szállásra hajtotta felsőfalusi Gáll Péter
is marháját, de a német „gyűjtött” ott
is. „Mások elkapták marhájokat” elő-
lük, de Gáll uram embere a szálláson
hagyta. Kárát tehát el kell túrníe, mert
„ragadozólag” vitték el marháját.

Újfalusi Imreh Pál jakabfalvi Veres
Gergelyre bízta „tulykát”, de 1713-ban
azzal vadolja, hogy maga marhájaként
beszolgáltatta. Az alperes azonban bi-
zonyítja, hogy „a németek másokéval
együtt erővel hajtották el, sőt az anyját
mezítelen fegyverrel hajtották mellé-
je”. Nem vonható felelősségre a szintén
odavalósi Gergely Mihály sem, mert al-
torjai gazda két ökrét azzal a feltétellel
fogadta be „teleltetésre”, hogy „ha kárre
valya, meg nem fizeti”. A „ragadozók” ez
esetben rácsok voltak.

Az „erdőn eltett egyetmások” elvesztése közül más természetű viták is felparázslanak.

Egy német köpönyeget Újfaluban,
Acton itt járásakor, katonái leejtettek.
Az eltűnt ruhadarabért „István Imreh-
nek két ökreit szekeresül elvették”.
A kárt a „megtalálónak” kell fizetniük.
Ha a falura kirótt ellátás fejében, „falu
quantumába hajtanak el katonák, exe-
cutorok állatot, azt a faluközösségnek
kell megfizetnie. 1709–1710-ben adódik
több ilyen eset. Felsőfalva bírása „ter-
tiose falu képiben” félig megnyeri azt
a pört, amelyben a „patkó pénzért”,
szolgálati jövésmenésért, elhajtott két
ökre árát igényeli István Mihály. Ez
esetben ugyancsak meghirdették, hogy
minden ember eldugja marháját. Gond-
viseletlenségért tehát István uramnak
a kár felét kell eltúrníe, csak felét „tar-
tozik a falu refundálni”. Graven uram
Csíkban létiben „szekér szerre, fuvarra”

kellett szállítóeszközt kiállítani. A faluközösség „szer szerént”, a sorban következő Márton Mihály fogatát is előállította. Ő azonban sem maga nem állott melléje, sem gondviselő embert nem adott, így marhája, szekere kártérítés nélkül „lett oda”.

A lovakat sem könnyű „conservatio” címén megőrizni. Van olyan újfalusi lófő, aki falusfelének könyörög, „hogy kézhez vegye (lovát), ha valami úton-módon megtarthatja”. 1711–1712-ben pereskedők szavaiból tudjuk meg, hogy „az elmúlt revolúcióban” a „moldvai határban”, vagy éppen Moldvában károsodik, vész el az odamenekített ló. A falu ménese, csordája Csíkbán megvan ugyan itt-ott és rendben pásztorolják az állatokat, de a „labanc ló” ekkor is veszélyben forog. Az alcsíki bánkfalvi Bene István a felsőfalusi Csűrös Mátén keresi lovát. Ő azzal védekezik, hogy amikor annak tulajdonát elhozta „commando alatt volt s az actor fegyverviselő labancz volt”. Az alperesnek lova nem lévén, vezérétől azt a parancsot kapta, „hogy labancz lovát ha kapja, hozza el”. Ebben a sokszínű kuruc világban még az is megtörténik 1711-ben, hogy két impérfalvi primipilus fiatal Csernátonban „résziben csépelvén Fekete János uramnál oda beszállván holmi labancz katonák... azon katonának két lovakat minden szerszámával együtt elhozták”. A 40 zlotnyi kártérítésen vitáznak, azon, hogy a két apa közül ki fizessen többet (egyiküknek jutott még egy rendbéli csigás szerszám és patkoló eszköz), de a labancot prédáló, a némettől harácsoló fiúk vétkességéről egy szó sem esik.

A juhállományt is fogyasztja a hadak járás-kelése. 1707-ben pereskedők az elmúlt esztendőről szólnak, amikor „a vezérnek szükséges fizetésében kellett minden két embernek adni egy-egy johot”. „Graven járásakor” pedig az Újfaluban tartózkodók csapnak vendégséget egy (később a perben már négy) ellopott és megnyúzott juhból.

A katonaság erőszakos; adott esetben veri a népet vagy képviselőit. Az engedelmesebb közösségi megítéléstől szenvedhet. Impérfalvi Bodó Mihály primipilusnak a szék rendeletét kell végrehajtani.

Bocskor Mihály kerülve sorra, Bodó uram szerint: „füvet poroncsoltam volt neki, hogy vigyen a militiának – s nem vitt. Az melyért a németek rám jöttek s engemet kényszerítettek hogy kiagyam, hogy kinek poroncsoltam s nem vitt, hanem megvernek”. Az alperes házához vitte tehát a németeket, a gazda azonban azt vágta a szemébe, hogy: „hamis

ember vagy, mert münköt megnyúztál immár, s az apád is olyan volt, hogyha a tiszt poroncsolta hogy nyúzzon meg valakit, az is megnyúzta volna.” A jakabfalvi polgár Fülöp András Sylvester Istvánét perli 1711-ben „mivel parancsolatya volt hogy füvet vigyen s nem cselekedte” – emiatt aztán a németek őt megverték, kéri „fájdalmát fizesse meg, jó helyen lévén, a szófogatatlanságért is convincáltassék...”. Azért megy bíróság elé Péterfi István Deák is ugyanakkor és ugyanott, mert az a vád éri, az ő hamissága, hogy „a német annyi zabot fiscált el rajtunk”. Azt a gyanúsítást is visszautasítja, hogy a szék adóját „elnyelte”. Valami oka azonban csak kellett lennie annak, hogy még negyen kéri számmon tőle a labancoknak szedett zabot, mondván: „a zabot is nem a német vette el”, hiszen a militia „nem is tudta volna felgondolni” — bizonyára az elrejtett gabona rejtekét.

A háborús évekbeli viszonyok sajnálatos módon sok emberséget-nyomorító, erkölcsrontó helyzetet teremtettek. A közösségnek azonban van rá gondja, hogy jó rossztól elválasszon, őrizze talán legnagyobb kincsét, jószágát – értékrendjét.

A háborús évekbeli viszonyok sajnálatos módon sok emberséget-nyomorító, erkölcsrontó helyzetet teremtettek. A közösségnek azonban van rá gondja, hogy jó rossztól elválasszon.

Kuruckori szemlénk megköveteli, hogy a bujdosókról is szóljunk. Az első határon túlra futás a zsbíói csatavesztést követte. Ez a távollét egy évig sem tartott, 1706 őszén már visszatértek a moldvai menekültek; 1707 őszén Rabutin dühe és bosszúszomja elől azonban sokaknak ismét idegenben kellett szállást kérniük. A visszavágásra kész, kegyelmet nem kérő kurucok között a kászoniak olyan főembereit találjuk, mint Mikes Mihály, Petki Dávid vagy éppen Lázár Ferenc.

A moldvai bujdosók számát Csutak Vilmos sem tudta pontosan megállapítani, jóllehet ő alaposan tanulmányozta történetüket. Egyesek hazatértek, mások magyar földre igyekeztek, tovább is küzdeni. Mindenesetre 1708 őszén a kászoniak szomszédságában Därmäneşti-en tartott gyűlésen csak számottevő

nemes ember 37 vett részt. Míg a súlyos anyagi gondokkal küszködőket Rákóczi segítette, a császáriak igyekeztek hazacsalogatni őket, kegyelmet ígérve. 1710 szeptemberében a széki vicetisztek, assessorok is visszahivogatják a Moldvába kibujdosott, „minden rendű magyarokat”. 1711 nyarán azután legtöbbször végleg, családostól vissza is tér.

A bujdosó székely kurucok javai itthon ki voltak téve a széthordásnak, pusztulásnak, nem is szólva a nagyokorról, akik közül például Lázár Ferenc szárhegyi kastélyát 1708-ban felgyújtották. A jakabfalvi István Deák – akiről már szólottunk – 1707-ben Moldvában bujdosott, majd visszajövelekor a közelben levő erdőben is lappangott.

1709-ben felsőfalvi Veres Benedeken követelt sok gabonát, feles vaskarikákat, kaszavasakat, „fáin verő portékákat”, egy tömlőt és így tovább. A labancok vittek el egyetmást, s a két lovat is, amelyet élésért küldött be Veressel a faluba. Az impérfalvi András, alias Szabó Mihály lófő, 1711-es jusskeresése nem csak azért érdekes, mert „főconfiscator” Abafi László urammal is megismertet, hanem azért, mert megtudjuk: bátyja „több betsületes emberekkel” bujdosott el. Oltalmat keresett tehát Moldvában több kászonszéki vitézlő rendbéli egyszerűbb ember is. 1712-ben impéri Imreh Balázs fiáról szólnak úgy mint elvándoroltról, aki esetleg „elé jönne”. 1713-ban pedig újfalvi Kajcsa Miklósról mondják, hogy „élete és halála még bizonytalan, idegen országban lévén...” (Szépvíziőről és Szentmihályról is elmentek különben bujdosásba szabad és jobbagy emberek.)

Mérleget készíteni a kuruckori idők veszteségeiről, a népet fogyasztó, szegényítő háború demográfiai, anyagi következményeiről igen nehéz volna. Annyit azonban a történelem nagy, fénylő napjainak árnyékában élők sorsához még hozzáfűznénk, hogy ha a sáska együtt járt annakidején a tatárral, most 1711 táján a labancal a pestis grasszált, majd baromdög pusztította a megmaradt marhaállományt, sas és sáska járta a mezőket, előbb árvíz, jégeső, majd földindulás látogatta meg a népet.

(Ez az írás egyik fejezete a *Kászonszéki krónika* című nagyobb tanulmányának. Legfontosabb eddig feldolgozatlan forrása: Kászoni jegyzőkönyv 1668–1730. Erdélyi iratok. 15. csomó. R. 298. Magyar Országos Levéltár)

(Megjelent a *Művelődés* 1990. júniusi-júliusi számában, XXXIX. évf., 6–7. szám, 41–44. oldal)

K. Lengyel Zsolt

Száz év Kiáltó szó

1.

A

századik évforduló késő őszi felvonása még a június 4-i aláírás napjánál is átfogóbban tárja fel Trianon magyar kárvallottjainak érzés- és gondolatvilágát. Ezen a második megemlékezésen az erdélyiek példájával az új román államba való beilleszkedés indítéka és célja szemléltethető. A szóra bírható források közül kiemelkedik az első világháború után új fejlődésszakaszába lépő transzilvanizmus talán legismertebb programszövege, amelynek megírására 1920 novemberében érett meg az idő.

A *Kiáltó szó. A magyarság útja. A politikai aktivitás rendszere*¹ háromrészes röpiratot a szakmai köztudat is rendszerint az első rész szerzőjének, Kós Károly (1883–1977) nevével fémjelzi, jóllehet az építész-grafikus-író mondanivalója csak a másik két szerzőével együtt világosodik meg a szükséges mértékben. Kós szépirodalmi kisesszéit írt öt oldalon, Zágoni István (1887–1959) és Paál Árpád (1880–1944) jogász-újságírók viszont külön-külön is jóval terjedelmesebb politikai értekezést közöltek. Így a hangulatébresztő stílusesszékkel megtűzdelt röpiratnyitó szöveg nevezte meg kellő érzékletességgel a politikai aktivitásra buzdító felhívás tárgyát – a transzilvanizmus koncepcionális magját, az erdélyi autonómiát –, amelyet a memorandum második és harmadik fejezete a területi alakzat állam- és jogelméleti távlatában taglalt. Szövegében szemléletesen célzott Kós az összesen 48 nyomtatott oldalt tartalmazó mű időzítésére is. Öt évtizeddel később erről annyit nyilatkozott, hogy az 1920 végén papírra vetett s kizsedett szöveget a román cenzor a felére kurtította – akkor szokás szerint a nyomtatottan változatlan szövegtükrökben üresen hagyva a törlések helyét –, az 1921 januárjában Kolozsvárt a Lapkiadó és Nyomdai Műintézet Részvénytársaságnál kinyomtatott változatát aztán mégsem engedte szabadon árusítani, terjeszteni, az óvatlan cenzort pedig elbocsátotta.² Mélyebbre hatoló

felismerésekhez filológiai aprómunkára van szükség, amelyeknek kristályosodási pontja Trianon.

A helyes betájoláshoz fontos adalék, hogy a trianoni magyar békeszerződés nem 1920. június 4-i aláírásával, hanem későbbi ratifikációival lépett érvénybe. Az illető magyar törvényjavaslat 1920. október 26-án került a budapesti nemzetgyűlés elé, amely azt nem egészen három hét múlva, november 15-én harmadszori olvasásban is elfogadta. A békeszerződést e határozat értelmében akkor cikkelyezték be a magyar törvénytárba, amikor az aláíró felek Párizsban, a francia külügyminisztériumban kicserélték ratifikációs okmányukat. Ezen a napon, 1921. július 26-án, a XXXIII. magyar törvénycikkkel vált érvényessé az aláíró és ratifikáló nemzetközi főhatalmak és hatalmak, valamint Magyarország között, ahol 1921. július 31-én emelkedett törvényerőre.³ Egyáltalában nem véletlen, hogy azokban a hetekben intézményesült első ízben az erdélyi magyar kisebbségi politika mind progresszív, mind konzervatív oldalon. 1921 júniusában és júliusában megalakult a Magyar Néppárt és a Magyar Szövetség, amelyek 1922 végén kolozsvári fő székhellyel Országos Magyar Párttá egyesültek.⁴

Kós az 1918-as őszirózsás forradalom, majd a magyarországi tanácsköztársaság idején abban bízott, hogy Erdélyt nem csatolják el Magyarországtól. 1919. június-július táján a Kolozsvár környéki Sztánán, otthoni kézi nyomdájában bojár- és Órománia-ellenes tartalmú, aláíratlan rölapokat nyomtatott a szabad Magyarország egységének az érdekében.⁵ 1919-ben a kolozsvári *Erdélyi Szemle* olvasóit virágnyelven bátorította sebb idők óhajására a május 18-i számban olvasható *Vizekről, emberekről és virágos, vidám temetőkről* című cikkében, amely ezekkel a szavakkal végződik: „A mi temetőinkbe nem halni mennek az emberek, csak stációt tartanak, csak várják nagy csendesen az eljövendő Jézust.”⁶ 1920 januárjában és februárjában, amikor Párizsban

...az első világháború után új fejlődésszakaszába lépő transzilvanizmus talán legismertebb programszövege, amelynek megírására 1920 novemberében érett meg az idő.



Pár kalotaszegi viseletben, 1907-ben. Kép: Fortepan/Magyar Földrajzi Múzeum/Erdélyi Mór cége

még javából ütköztek a háborús győztesek és vesztesek érdekei Magyarorszag feldarabolása ügyében, és Erdélyben a Paál Árpád irányította *Szellemi Front* környezetében többnyire földalatti munka folyt a román megszállás véglegesítése ellen,⁷ *Nemzeti művésztünk* sorozatcímen több részes dolgozatot közölt ugyanazon lapban. Ebben bejátszotta transzilvanizmusának első fő ihletőjét: Ady Endrét (1877–1919), akinek *Ismeretlen Korvin-kódex margójára* című, a *Nyugat* elődlapjának, a *Figyelő* 1905-ös évfolyamában megjelent esszéjének második, *Panaszkodás és hit* című részéből⁸ átemelte cikksorozatának két befejező darabjába az *Erdélyben keressünk* feladatra ösztökélő felhívást.⁹ A román hatóság – a kinyomtatott szövegben látható kifehérített bekezdések tanúsága szerint – épp a döntő hatásúként befogadott mondatokat törölte ott, ahol eredetileg Adyt idézte. Így csak a cenzúra által érintetlenül hagyott parafrázisok¹⁰ emlékeztették az értő olvasókat a jó egy évvel korábban elhunyt költő véleményére, miszerint a kora újkori „Nagy-Magyarország talán sohasem is volt, csak Erdély volt mindig”. Igaz, hagyta rá Ady, „Erdély is janicsári életet élt, de” a fejedelmi „Erdély állam volt, az önmagáé volt ez időben. Miért? Szent véletlen jóvoltából? Nem, de mert csak az erdélyi Magyarorszagban maradhatott meg az, amit keressünk, s amit talán, óh, ott sem bizonyos, hogy megtalálunk.”¹¹ Kós négy hónappal Trianon előtt a következő mondattal zárta a nemzetpolitikai üzenetbe átlényegülő művészettörténeti elmélkedését: „Erdélyben keressük a jövő nemzeti művészetünk fundamentumához a holt anyagot és az élő lelket”.¹² A halál

után itt is, mint 1919-es cikkében, folytatódott az élet.

2.

Pályafutása során nem ekkor szólt meg először ebben a témakörben. Közírói tevékenységének lelegejétől, 1910–1911-től ápolta szűkebb hazájából, Kalotaszegből építkező önazonosságát. Akkoriban építettett a Kolozsvártól 57 kilométerre, északnyugatra fekvő Sztánán lakóházat magának s övéinek.¹³ Kalotaszegiségét a demográfiai és néprajzi alapjellegeknek megfelelően tárta fel a *Régi Kalotaszeg* című történelmi, művészeti, építészeti és néprajzi esszéjében, amely az 1911. évi *Magyar Iparművészet* májusi számában a következő ajánlással jelent meg kézírásos és nyomdabétűs változatban: „Ajánlom ezt az írást azoknak, akik magyarok, és a szépet is magyarul szeretik”.¹⁴ Regionális öntudatát alig egy évvel később tágitani kezdte. Tájhazájának nevét viselő, 12 számot megélt, saját tulajdonú és szerkesztésű-kiadású, javarészt írásait közlő, *Kalotaszeg* című képes hetilapjában az erdélyi magyar gazdaság- és társadalompolitikai önszerveződés mellett a modern magyar irodalmat, főként Ady Endrét pártolta.¹⁵ Megvédte mind a hivatalos irodalomkritikával, mind a balos kisajátítókkal szemben ahhoz, hogy az *Ismeretlen Korvin-kódex margójára* című esszé hullámhosszán fölfedje: az erdélyi önállóságot jómaga is a magyar történelem értékes és hasznos termékének tekinti, olyan jelenségnek, amely fogódzókat kínálhat a magyar társadalom megújításához. Már ekkor a keresés kihívását élte át a történeti

Kalotaszegből a Magyar Királyság jövő reformjai felé igyekvő, kalotaszegiségét az egész – de még csak a magyar – Erdélyről alkotott képébe, saját *erdélyiségébe* illesztő Kóst. „Ezt olvastam ezen a télen”, utalt a mintaszövegre. A *Kalotaszeg* 1912. évi 8. és 9. számában hosszan idézett belőle *Erdélyben keressük!* címen, így a történeti Erdély államiségéről szóló bekezdést követően a „próbáljuk Erdélyt folytatni, hátha lehet” sort, majd Ady felszólítását is: „És keressünk. Valahol. Akárhol, Erdélyben? Erdélyben!”¹⁶

Közírói tevékenységének a lelegejétől, 1910–1911-től ápolta szűkebb hazájából, Kalotaszegből építkező önazonosságát.

A kereséssel egyenrangú másodcselekmény, a *folytatás* sem hagy kétséget afelől, hogy a sztánai vállalkozás a magyar nemzetet belül nem leválásra, hanem – ellenkezőleg – felemelkedésre törekedett. Mindenesre ezt meg is vallotta 1912-es Ady-elemzésének a végén: „És én már évek hosszú sora óta keresek. Itt, Erdélyben! És találtam: Kultúrát és művészetet! De csak a régit, de csak romokat, de csak rongyokat. Fényes, szép, magyar rongyokat.”¹⁷ Kós a különállóan is országos magyar érdekekért cselekvő fejedelmi Erdély mintáját élesztgette, és az 1848–1849-es forradalom értelmezőjeként a megbukott polgári-köztársasági szabadságeszményt időszerűsítette. A magyar egység meg szabadság függetlenségi és polgári radikális irányzatában baloldali ótranszilvanizmus képviselőjeként nem a nagymagyar állameszmével fordult szembe – mint a szakirodalmi vitákban időnként elhangzik –, hanem az Osztrák–Magyar Monarchia magyar társbirodalmának központosító rendszerét, ezzel a dualizmus korszakában néhány éves megszakítással kormányzó Szabadelvű Párt politikáját bírálta. Az 1910-ben ismét ellenzékbe szorult Függetlenségi és Negyvennyolcas Párt híveként úgy vélte, hogy a magyar–magyar „antagonizmus”,¹⁸ a belpolitikai elmentétek feloldásához Erdélyt nem a budapesti államközpont alá, hanem *mellé* illene rendelni. Téves az 1970-es évek pártos irodalomtörténet-írása nyomán hagyományossá vált közkeletű nézet, hogy a régió szerepének felértékelésében a magyar–román együttélésnek szentelt kiténtetett figyelme fejlődött volna ki. Kós világháború előtti



A Wekerletelep Budapest XIX. kerületében 1928-ban. A Kós Károly tervei alapján épült kapu a Hungária út felé nézve. Kép: Fortepan/Gali

románságképét a nemzetiség gazdasági-társadalmi terjeszkedése fölött érzett, a függetlenségpártiakra jellemző veszélytudat határozta meg.¹⁹ Politikai publicisztikájának legkorábbi darabjában a román mozgalom egyik erdélyi gyűléséről ezt a végkövetkeztetést közölte a kormányközeli *Budapesti Hírlap* 1911. szeptember 6-i kiadásában: „Ez az oláh társadalom annyira természetes ellenségünk, hogy ezt sem szép szóval, sem erőszakkal a magunk részére nyerni nem tudhatjuk.”²⁰

3.

Az Erdélyben keresés és Erdély folytatásának az elhivatottsága csapódott le a röpiratban, amely kilenc év múltán Kós beigazolódott felismérésének a következményeire kereste a gyógyírt. 1918 januárjában még a *Kalotaszeg* Erdély-képével indult szintén csak néhány hónapos útjára az eszmetárs Szentimrei Jenő (1891–1959) alapította és szerkesztette *Új Erdély* az Ady-esszé második részét beköszönőként közölve. A kolozsvári heti szemle államszervezési reformigényét támasztotta alá az erdélyi súlypont keresésének a kidomborításával – Nagy-Magyarország fennmaradásának a távlatában.²¹ Néhány hónappal Trianon után viszont már Erdély folytatásáért, nem átalakításáért hivatkozott Várady Aurél (1869–1931) jogász-hírlapíró Mátyás király késői írónokára az *Erdélyi Szemle* 1920. december 6-i kolozsvári irodalmi estélyén elhangzott beszédében.²² Kós keresni is, folytatni is akart. Az összeomlásban már a délkelet felől előrenyomuló román katonai és polgári szervek egyre sötétebb

árnyékában népszerűsítette Ady Erdélyt őrző, védelmező, felmagasztaló tanait az *Erdélyi Szemle* hasábjairól fennebb idézett két cikkében: az 1919. májusi első – címével együtt – szó szerint az 1911-es *Régi Kalotaszeg* öt bekezdéséből vette át,²³ a másodikat 1920. január-februárjában az 1912-es *Kalotaszegben* napvilágot látott *Erdélyben keressük!* című dolgozatának *Nemzeti kultúra és Nemzeti művészet* fejezeteiből állította össze legnagyobb részben változatlan szöveggel, illetve írta tovább a cenzúra szorításában.²⁴ Trianonnak kellett bekövetkeznie ahhoz, hogy hozzájáruljon erdélyi világának kiszélesítéséhez.

Az Erdélyben keresés és Erdély folytatásának az elhivatottsága csapódott le a röpiratban.

Kós a magyarközpontú, de Kalotaszegen már túlmutató *Kiáltó* szóban „Erdély, Bánság, Körös-vidék és Máramaros kétmillió magyarjára”-hoz fordult.²⁵ Mivel az addigi főhatalom Budapest helyére Bukarest került, azt az Erdély-fogalmat kezdte használni, amellyel a világháború győztesei a történelmi Erdélyhez hozzágondolták Kelet-Magyarország többi elcsatolt altérsegeit is. Bukarest erre a politikai Erdélyre összpontosította háborús céljait 1916-os hadbalépésétől, majd második, immár végzetes katonai támadásának 1918 októberi kezdetétől.²⁶ Kós, Zágoni és Paál azonban nem a nagyromán állameszmével azonosulva emelkedett szóra, amint az ideológiai célzatossággal

kialakított és évtizedeken át ápolt Kós-mítosz szerzői állították vagy sejtették.²⁷ Röpiratuk megírásának az időpontja azt bizonyítja, hogy a szerzőhármas nem Nagy-Románia megszületését üdvözölte, hanem a történelmi Magyarország bukását vette tudomásul – de nem azelőtt, hogy a magyar törvényhozás ezt a tényt kimondta volna, hanem a Kolozsvárról nézve is egyedül mérvadó legfelső tényező döntése alapján. A „megcsonkított Magyarország mondta ki a szentenciát rólunk”, figyelmeztetett Kós, „nem tehetek mást, elfogadom az ítéletét, mely akaratom és hitem ellenére fejemre olvastatott, kihirdtetett és végrehajtatott: *En rólátok, akiket erőszakkal leszakítottak rólam, lemondok.*”²⁸ Tehát a trianoni szerződés 1920. november 15-én történt budapesti parlamenti ratifikálása mozdította ki az Ausztriáról levált Magyarország egységét remélő Kóst a kivárási állapotából.

Paál, aki a röpiratban a magyar fővárosban lezajlott törvényhozatal „melyen járó jelentőségét”²⁹ hangsúlyozta, a kolozsvári *Keleti Újság* 1920. november 18-i számában, tehát már három nappal a jogi aktus után felkészítette a szélesebb nyilvánosságot annak megértésére, hogy az erdélyi magyar politika román irányban addig miért volt passzív, és mostantól miért lehetett aktív: „A magyarság lelke közjogi lélek, amely az erőhatalmi tényeket a maguk pusztaságában és meztelenségében életalapként elismerni sohasem tudja. Csak akkor fogad el valamit életalapul, ha annak meg is van a jogi szabályozottsága, és ha ebbe a szabályozottságba a maga akarata és beleegyezése is alkotó elemként belefolyhatott. A magyar kényszerbéke ratifikálása ezt jelenti, ezt a saját akaratnyilvánítást, ezt a hozzájárulást a világnak egy erőhatalmi tényéhez.”³⁰ A közjogiság ilyen értelmezése az erdélyi magyarokat egyrészt az államhatár fölött a magyar aláíró fél oldalára vont, másrészt felruházta őket a szabad határozathozatal illetékességével. Így elviselhetőbbé tette az idegen szerzőségű s érdekelt-ségű nemzetközi jogi döntés alá vetettségüket, vagyis a nemzeti önrendelkezési jogtól való megfosztottságukat. A Woodrow Wilson amerikai elnök békeprogramjából való kirekesztettség ekkortól – például Kós kiáltó szavai nyomán – vált az erdélyi magyar politikai-kulturális-jogi gondolkodásmód és érvrendszer kulcselemévé: „Erdély, Bánság, Körös-vidék és Máramaros magyar népe: minket kiszakítottak, kidobtak abból a műhelyből, amely

KIÁLTÓ SZÓ

KÓS KÁROLY EMLÉKÉRE



RENDEZŐ: KONCERTRÁJUS: KONCZEI ÁRPÁD



nka



Az Udvarhelyi Táncműhely kalotaszegi dallamokra épült emlékelőadásának plakátja

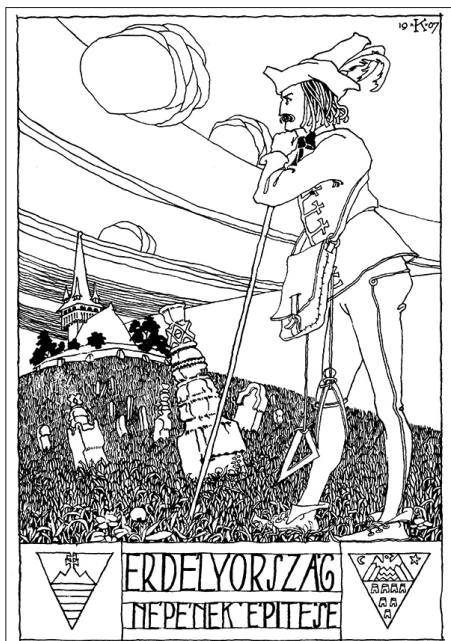
a mi izzadságos munkánk segedelmével épült fel egykoron. Nem kérdezték: akarjuk-e? Mi pedig mai napig nem akartuk elhinni, hogy ez megtörtént, hogy ez megtörténhetett. És két esztendeje, hogy nem dolgoztunk. De vártunk. Vártuk reménykedve, hívő hittel, hogy felkeljen számunkra a nap: [cenzúrázott rész] *napnyugaton!* Két esztendeig álmodtunk és nem akartunk tudni az Életről, aki körülöttünk tusakodva robogott. Nem akartunk látni és hallani, nem akartunk érezni és élni, csak hinni akartunk és bízni és álmodni és csodákat várni, amik majd felébresztenek. Mert megszoktuk a régit, szeretjük, amit egykor megalkottunk.³¹

Kós 1920 végén addigi nagymagyar eszmeiségével egyfajta útelágazáshoz

érkezett. Döntenie kellett: továbbra is *passzívan* ellenezze Nagy-Románia létrejöttét, avagy *aktívan* próbáljon az új államjogi helyzet kényszeréből magyar nemzeti hasznot csíholni. A második utat választotta. Temető-jelképét ugyan áttemelte a 1919-es bizakodás hangulatából az országsiratás kedélyébe: A „rég Magyarországon nincsen többé. Nem akkor halt meg, amikor Párizsban temetését rendezték”, hanem „akkor, amikor ő maga is bejelentette, hogy igenis: *nem vagyok már a régi.*”³² És néhány bekezdés után sérelemérzet párosult a gyászhoz amiatt, hogy a temetőbe igenis *halni mennek az emberek*: „Hát eltemették a régi Magyarországot. (...) Miniket még a temetésre se hívtak meg...” De Kós, mintegy pályakezdői önmagát

folytatva, ugyanazon lélegzetvételben már új életre keltette magát s közösségét: „Belenyugszunk, mert bele kell nyugodnunk ebbe is és – hiszünk örök életünkben.”³³ E cselekvésvágy a történelmi Magyarország felbomlása ellen még elzárkózóan tiltakozó transzilvanizmust ellenpontoszta, elsősorban Reményik Sándor (1890–1941) költő erdélyiségét, aki *Végvári* álnéven a menekültáradat láttán helybenmaradásra ösztökélt, ugyanakkor a hódító hatalomra szitkot, átkot szórt. Az *Erdély magyarjaihoz. 1918 őszén* első versszak így hangolt panaszra és csüggedtségre, önfeladásra és belenyugvásra, az 1920/1921-ig terjedő, helyenként boszszúvágytól hajtott, végváriasan dacos keserűségre: „Hadd jöjjön hát, minek jönni kell, / Idők lavináját ernyedt karok / Ha többé fel nem tartják! / De mi simuljunk össze, magyarok! / Kiáltó szó ha már nem lehettünk már: / Egy titkos társaság legyünk! / Kivándorolni, elbujdosni? Nem! / Mi innen nem megyünk!”³⁴

Kós az élre biggyesztett jelmondatban János evangéliuma I. 23-as fejezetéből eredeztette írásának a címét. A *kiáltó szó* összetett kifejezést azonban tartalmi üzenethordozóként valóban Reményik imént idézett első végvári verséből kölcsönözte. Így jelezte, hogy a költőétől eltérő magatartásformát: a *nyilvános cselekvés* szükségességét akarja megfogalmazni. Ezt a megfejtést igazolják azon mondatai, amelyekben nagyjobb részt szó szerint – és jelöletlenül – idézte, ám a lényeges mondandóban átírta az 1911-es *Régi Kalotaszeg* 1919-ben közölt részletének a gondolatmenetét. A *távozás* és a *visszatérés* motívumából eredetileg, majd a nyolc évvel későbbi *Erdélyi Szemle* hasábjain is egy képzeletbeli jelenet-sor bomlott ki: „A mi embereink olyanok, mint a vizeink: örökké elvágyó-dok. Szeretnek leszállani a hegyekről abba a ragyogó, csupa csillagós világba, amilyenek ritka nyárvégi napokon a Vlegyászáról látszik a föld. (...) A hegyi ember lefelé tartja a szemét és örökké a völgyeket ügyeli. De régen, akik leszállottak a magas hegyekről, mind, mind visszajöttek egyszer.”³⁵ Az 1920 végi szövegváltozat, a röpirat első darabja, már az új valóság kínálta gyakorlati tapasztalatokat dolgozta fel. Kós, aki több éves magyarországi, illetve külföldi tartózkodás után 1918 karácsonyán költözött vissza Erdélybe,³⁶ az egyidejűleg beindult repatriálásokat, a közelgő román ellenség elől való erdélyi elmenekülést éppúgy el-lenezte, mint Reményik. Szövegét ezért



Kós Károly: Erdélyország népének építése

módosította így: „Két esztendeje, hogy (...) a legtöbben a vizeket néztük, a mi vizeinket, akik harsogva sietnek hegyeinkből lefelé, ki az Alföldre. Sokan néztük a vizeket, és közülünk sokan el is indultak a vizek mentén le a hegyekből, ki, arra napnyugat felé. Hogy onnan soha vissza ne jöjjenek. De az imádkozás ideje eltelt. És el az átkozódás ideje is. Az álmodozásnak is vége, és vége a sírásnak is. Aki pedig elindult a vizek mentén, az többé ide nem jöhet vissza, aki közülünk elmegy, az ne is kívánozzék közénk vissza valaha; annak itt helye nem lesz soha, és jussa sem lesz annak.”³⁷ Kós a színpalak mögött *Végvárival* perlekedett, miközben Reményiket jobb belátásra igyekezett téríteni. Maga is a helybenmaradást hirdette – de azzal a lényeges toldással, hogy ez a kötelezettség csak életszerű tevőlegességben nyeri el igazi és mély értelmét. Erre a felfogásra biztatta író- és sorstársát is: „Senkit ne sirassunk, aki elmegy innen. Senkit ne tartsunk vissza. De bíztassuk azt is, aki habozik; az ingadozóknak sincsen helye itt most.”³⁸

Kós a budapesti parlamenti döntéssel megindokolt erdélyi magyar politikai aktivizmus mellett fölvezolt még egy – számára is új – feladatcsomagot. Az együttműködés szándékával kitekintett az Erdélyt immár nem csak fegyverekkel elfoglaló új többségi államnemzetre, a korábbi *természetes ellenségre*. E szemléletbővülését *Beszélnek Erdély kövei is* című esszéjével, a kolozsvári *Napkelet* 1920. október 15-i számában alapozta meg, mégpedig

azzal az inkább beleérző, mint hiteles történetfilozófiai tétellel, miszerint a régió népcsoportjai a köztük feszülő ellentétek régmúlt időktől megkísérelt és ismételten sikeres enyhítésével létrehozták volna az *erdélyi szellemet*, amelyből kinőhet akár a magyar-román-szász tagoltságú önálló Erdély.³⁹ Reményik pedig akkori publicisztikájában a magyar nemzeten belüli elkülönülés elvtelen szándékával vádolta ezt a megszülető transzilvanista irányzatot. Jóformán postafordultával, az *Erdélyi Szemle* 1920. december 12-i számában *Transzilvanizmus* című programcikkében a megnevezetlenül is nyilvánvalóan Kóshoz kötött erdélyiség neki akkor öncélúságot, az ősszmagyar nemzettudat fellazítását, a kismagyar út örök elfogadását sejtető jellegén háborgott: „(...) semmiféle mesterkedés nem hithető el velünk azt, hogy az itt lakó, tőlünk idegen népek akármelyike közelebb áll hozzánk kulturális tekintetben, mint az alföldön, vagy a felvidéken, vagy akárhol másutt lakó magyarság. Speciális erdélyi nemzetközi kultúra: nincs, mert nem is lehet és ezért nincs és nem is lehet ilyen kozmopolita értelemben vett transzilvanizmus sem.”⁴⁰

*...a helybenmaradást
hirdette – de azzal
a lényeges toldással, hogy
ez a kötelezettség csak
életszerű tevőlegességben
nyeri el igazi és mély
értelmét.*

Kós erre az értetlenkedésre beárazta a túntetően lázongó vagy némán tétlen szembeszegülés feladását. Pontosította, hogy a románsággal kialakítandó kapcsolatokat az erdélyi magyaroknak a rájuk erőltetett sorsban is egy bizonyos alku során kell rendezniük. „Nyíltan és őszintén” vallotta: „inkább vagyunk lojálisak, mint rebellesek, inkább építők, mint rombolók, inkább nyílt barátok, mint titkos ellenségek. De (...⁴¹) azzal a feltétellel, ha megadatik számunkra az új keretek között az a minimum, melyet mi nemzeti kultúránk, ősi szokásaink, faji öntudatunk, szociális érzésünk, gazdasági fejlődésünk szempontjából ezeresztendő múltunk tanulságaképpen nélkülözhetetlennek tudunk.”⁴² A saját igények döntő mértékű megnyirbálását tanúsító *minimumot*, valamint a megkövetelt ellenszolgáltatást a következő bekezdések

egyike részletezte: „Nyíltan és bátran kiáltom a velünk megnagyobbodott Romániában: *mi, magyar fajú, magyar hitű és magyar nyelvű polgárai Romániának nemzeti autonómiát akarunk, aminek birtokában bennünk Nagy-Románia megbízható polgárságot fog nyerni.*”⁴³

Azt az egyezséget, amelyre Reményik 1920–1921 körül még nem volt hajlandó, Kós és szerzőtársai a magyar politikai gondolkodásban addig elképzelhetetlen eszmei fordulat nyomán ajánlották fel a felelős román közegnek: a nagymagyar önrendelkezés helyébe a kismagyar, ebben az esetben az erdélyi magyar önrendelkezést helyezték, amelyhez közép távon elméletileg hozzátársították a nemzeti autonómiákra tagolódó egész Erdély területi önkormányzatát. Így az ótranszilvanizmusból átvett regionális önállósulás programját új értelemmel töltötték fel, miközben mozgalmukat a tengelyén mindinkább délkelet felé fordították. Éppen ezért nem mondtak le arról a jogról, amelyet Párizsban megvontak tőlük, hanem eszmei átértelmezéssel visszakanyarodtak hozzá: az önkormányzatot az önrendelkezés egyik alakjaként, vagy legalább első lépcsőjeként célozták meg, beleértve a magyar egységről és szabadságról meghozandó döntés lehetőségének a valamikori visszatértét is.⁴⁴ Paál ugyanis a közjogisággal nem csak a budapesti ratifikáció tudomásulvétele mellett érvelt. Idézett *Keleti Újság*-beli cikkében ugyanabban a szemléletben burkolta a következő szavakba a békés határrevízió – korabeli magánlevelezésében ki is mondott – óhaját és elképzelését: „A magyarság lelke közjogi lélek. Ami jogszabályozást magára nézve elismert, annak megtartását becsületbeli kötelességének is tudja. És mindaddig, míg történelmi erőfordulatok világosan fel nem oldják vállalt kötelezettségei alól, addig tartja is magát a kötelezettségeihez, bármily terhesek és bármily fájdalmasak is azok. Ez a jelentősége is megvan a magyar béke magyarországi ratifikációjának.”⁴⁵

4.

A Nagy-Románián belüli *feltételes magyar integráció* első felajánlói két-három évig erdélyi szövetségre törekedtek, amelynek alkotórészei nemcsak demokratikusan, hanem a pluralista politika- és társadalomszervezési alapelvek jegyében jogi biztosítékok védelmében egymás mellett egyenrangúan működtek volna. Ez a föderalisztikus



Kolozsvár 1915-ben. A Mátyás király tér, szemben a Deák Ferenc utca. Kép: Fortepan/Magyar Földrajzi Múzeum/Erdélyi Mór cége

transzilvanizmus a Magyar Néppárt köreiben a Paál Árpád által 1921–1922-ben leleményesen „népkisebbségi nemzet”-nek⁴⁶ nevezett képződményt kívánta a belpolitikai viták előterébe tolni. A kisebbségiként is nemzeti alakulat a saját kolozsvári magyar nemzetgyűlésből felügyelt közigazgatási, jogi, gazdasági, művelődési és közrendészeti intézményeiben testesült volna meg, és az Óromániától valamennyire függetlenített föderáció tagjaként – a vágyalom publicisztikájában szintén nem részletezett módon – csatlakozott volna egy magyar részvételű kelet-közép-európai konföderációhoz. Csakhogy az elképzelés már belpolitikai szintéren ábrándnak bizonyult: saját igényességébe bukott bele, miután a regionális együttműködésbe hívott többség nem volt arra hajlandó, hogy alig kivívott, győzelemes nemzeti nagyállamiságából áttérjen az erdélyi szövetségbe vezető kisromán pályára.⁴⁷

Megmagyarázható és érthető, hogy Kós a szocialista Romániában óvakodott felfedni hajdani transzilvanizmusának mélyrétegeit, és közzétett önéletrajzi vallomásaiban bizonyos fókig megfelelt azon rendszer elvárásainak, amelyben élt.⁴⁸ Ezzel azonban

akaratlanul is félrevezette politikusi művének nem egy kortárs elemzőjét s méltatóját. Az irányított és felügyelt tudományművelés időszakából átgyűrűzött véleményfűzér egyik vasosan elhibázott értelmezése szerint 1918–1920-ban az erdélyi magyar konzervatívok önsorsrontó tétlenkedéssel zárkóztak el a valóságtól, míg a progresszívek, élükön Kóssal, tettersően tagolódtak be a kialakuló nemzetállamba, latolgatták a „romániai (!) magyar művészet” fennmaradási esélyeit.⁴⁹ Ez a történetietlen álláspont azt sugallja, hogy 1918 és 1920 között csak román irányba lehetett jogosult az erdélyi politikai aktivitás, a magyar államiság érdekében, amint azt például Paál Árpád *Szellemi Frontja*, az erdélyi tisztviselőmozgalom 1919–1920-ban lehetőségeinek rendkívül szűk korlátai között megkísérelte, viszont nem. Ráadásul egy olyan államjogi keret feltételez az erdélyi magyar művészetnek, amely akkor még nem létezett. Napjaink magyar kutatásában korosztálytól függetlenül is észlelhető ez a fajta konzervatív–progresszív ellentételezés, amely egyszersmind demokráciaellenes maradiságot állít szembe demokratikus haladással.⁵⁰ Pedig, emlékeztethető

az ellenérvek egyikével, az erdélyi magyar passzivitás opciója lényegében az őszirózsás forradalomban nemzetiségügyi miniszter, az avatag konzervatívizmussal nem vádolható Jászi Oszkár (1875–1957) 1918 novemberében hangoztatott *provizórium*-javaslatát⁵¹ ültette át erdélyi módozatba azáltal, hogy a párizsi békekonferenciát tekintette a területpolitikai döntések végző tényezőjének. A *Kiáltó szó* hármast röpirat meghosszabbította ezt az elvi követelményt a budapesti törvényhozás határozatáig, amely előírta Trianon magyar becikkelyezését és hatályba léptetését.

Napjaink magyar kutatásában korosztálytól függetlenül is észlelhető ez a fajta konzervatív–progresszív ellentételezés.

Világnézeti elfogultság és filológiai gondatlanság is közrejátszott abban, hogy erről a folyamatról évtizedeken át elnagyolt vagy hamis kép élt a szélesebb és a szakmai köztudatban. Jelen

helyreigazítás egy részletkérdésből indul ki, eredménye azonban vázlatosságában is túlmutatni igyekszik önmaga tárgyi és időbeli határán. Az erdélyi magyar baloldal 1920 őszéig, amíg beállt a kényszerhelyzet, amelyben – Zágoni István szavaival – a „trianoni békeszerződésből magyar törvény lett”,⁵² éppúgy ellenezte Nagy-Románia létrejöttét, mint a jobboldal. Az erre következő közös pártosodásban a konzervatívok és a progresszívek az új nemzetállam egységesítő és központosító rendszere elleni aktív belpolitikai ellenállásra változtatták passzív ellenállásukat. Eközben belső vitáik nem a közéleti megmozdulás szükségességéről, hanem főként taktikai eszközzeiről és világnézeti-pártpolitikai kapcsolódásairól szóltak.⁵³ A *Kiáltó szó*. A magyarság útja. A politikai aktivitás rendszere különleges jelentősége nem Nagy-Románia elfogadásában, hanem abban rejlett, hogy az önrendelkezési jogtól megfosztottak nevében felvázolta a sérelmi helyzetből kivezető utat: rámutatott az autonómiaigény politikai erkölcsére. Ezzel a következő erdélyi magyar nemzedékeknek is hivatkozható alapot nyújtott az állampolgári megbízhatóságért járó ama *minimum* követeléséhez.

Jegyzetek

- 1 *Kiáltó szó*. A magyarság útja. A politikai aktivitás rendszere [a továbbiakban: KSz]. Megírták Kós Károly, Paál Árpád, Zágoni István. Cluj–Kolozsvár [é. n., 1921]. Hasonmás kiadás: Budapest 1988.
- 2 Kós Károly: Kalotaszegi vállalkozás. In: *Korunk* [2. folyam] 30 (1971) 1501–1512, itt 1502; Beke György: Kós Károly [1970]. In: Uő.: *Tolmács nélkül. Interjú 56 úróval a magyar-román irodalmi kapcsolatokról*. Bukarest 1972, 5–18, itt 14.
- 3 Vizi László Tamás: A „kegyetlenül szomorú kötelesség”. A trianoni békediktátum becikkelyezése. 1: 1920. június – 1920. október; 2: 1920. október 26 – 1920. november 12; 3: A ratifikációs vita a nemzetgyűlésben, 1920. november 13. In: *Közép-Európai Közlemények* 9 (2016) 4/35, 191–209; 11 (2018) 4/43, 227–251; 12 (2019) 4/47, 231–254.
- 4 K. Lengyel Zsolt: A *kompromisszum keresése*. *Tanulmányok a 20. századi transzszilvanizmus korai történetéhez*. Csíkszereda 2007, 115–118, 227–229.
- 5 Paál Árpád hagyatékában, saját kézírásos keltezéssel és utalással a Kós-nyomdára: Vasutasok! [Sztána, 1919. június/július]. Erdélyi magyarok! [Sztána, 1919. június/július]. Haáz Rezső Kulturális Egyesület. Haáz Rezső Múzeum, Székelyudvarhely. Paál Árpád hagyaték [a továbbiakban: HRM PÁH]. Ms. VI. 7651/687/1 és 687/2.
- 6 Kós Károly: *Vizekről, emberekről és virágos, vidám temetőkről*. Írás

- a Kalotaszegről. In: *Erdélyi Szemle* 5 (1919) 18, 187–188 (május 18.), itt 188.
- 7 K. Lengyel: A *kompromisszum keresése*, 81–89, 97–107.
- 8 Új kiadása: Ady Endre: *Ismeretlen Korvin-kódex margójára*. In: Uő.: *A világosság lobogója alatt*. Válogatta, szerkesztette, valamint a jegyzeteket Vezér Erzsébet munkájának a felhasználásával összeállította Ferencz Győző. [H. n., Budapest] 2012, 119–126.
- 9 [Kós] Koós [I] Károly: Nemzeti művésztünk. I: *Civilizáció és kultúra*. II: *Internacionálé és nemzeti eszme*. III: *Modern művészeti törekvések*. IV: *Művésztünk múltja és jelene*. V: *Erdélyben keressünk* [1.]. VI: *Erdélyben keressünk* [2.]. In: *Erdélyi Szemle* 6 (1920) 1, 9–10 (január 4.); 2, 28–29 (január 11.); 4, 53–55 (január 25.); 5, 75–76 (február 1.); 6, 91–92 (február 8.); 7, 106–107 (február 15.).
- 10 Kós: *Nemzeti művésztünk*, 91–92, 106–107.
- 11 Ady: *Ismeretlen Korvin-kódex margójára*, 123–124.
- 12 Kós: *Nemzeti művésztünk*, 107.
- 13 Kós Károly: *Önéletrajzom* [1968]. In: Uő.: *Életrajz*. Közzéteszi Benkő Samu. Budapest/Bukarest 1991, 224–232, itt 225.
- 14 Kós Károly: *Régi Kalotaszeg*. In: *Magyar Iparművészet* 14 (1911) 5, 157–215, itt 158 (faksimile: 1–57) és (nyomdabetűs változatban: 1–8). Új kiadása: Kós Károly: *Régi Kalotaszeg*. A szöveget gondozta Bálint István János. Budapest 1988.
- 15 K. Lengyel: A *kompromisszum keresése*, 45–56.
- 16 Kós Károly: Erdélyben keressük! I: *Nemzeti kultúra*. II: *Nemzeti művészet*. In: *Kalotaszeg* 1912/8, 1–4 (február 25.); 9, 1–4 (március 3.), itt 8, 2–3. Vö. Ady: *Ismeretlen Korvin-kódex margójára*, 125–126.
- 17 Kós: *Erdélyben keressük*, 8, 3. Kiemelés az eredetiben.
- 18 [Kós Károly] SK.: Erdély és a pesti közvélemény. I–III. cikkely. In: *KSz* 1912/2, 1–5 (január 14.); 3, 1–5 (január 21.); 4, 1–5 (január 28.), itt I. cikkely, 2–4.
- 19 K. Lengyel: A *kompromisszum keresése*, 45–56, 59–71.
- 20 Kós Károly: Levél a balázsfalvi gyűlésről. In: *Budapesti Hírlap* 31 (1911) 211, 5 (szepember 6.). Kiemelés az eredetiben.
- 21 Ady Endre: *Ismeretlen Korvin-kódex margójára* (Panaszkodás és hit). In: *Új Erdély* 1918/1, 1–4 (január 19.).
- 22 Várady Aurél: Folytassuk Erdélyt. In: *Erdélyi Szemle* 6 (1920) 45–46, 599–600 (december 12.).
- 23 Az eredeti: Kós: *Régi Kalotaszeg*, 7 (nyomdabetűs változatban). A másodközlés: Kós: *Vizekről*.
- 24 Az 1912-es teljes szöveg: Kós: *Erdélyben keressük*. Az 1920-ban cenzúrázott változat: Kós: *Nemzeti művésztünk*, 91–92, 106–107.
- 25 Kós Károly: *Kiáltó szó Erdély, Bánság, Körösvidék [I] és Máramaros magyarságához!* In: *KSz*, 1–5, itt 1.
- 26 Romsics Ignác: *Erdély elvesztése 1918–1947*. Budapest 2018, 85–306.
- 27 Két példa erre a második világháború utáni romániai magyar

- tudományosságából: Varró János: *Kós Károly, a szépíró*. *Kismonográfia*. Kolozsvár 1973; Nagy György: *Eszmék, intézmények, ideológiák Erdélyben*. *Tanulmányok 1973–1998*. Kolozsvár 1999.
- 28 Kós: *Kiáltó szó*, 2. Kiemelés az eredetiben.
- 29 Paál Árpád: A politikai aktivitás rendszere. In: *KSz*, 36–48, itt 41.
- 30 Paál Árpád: *Ratifikáció után* [Keleti Újság, 1918. november 18.]. In: Uő.: *Válogatott írások*. Válogatta, az utószót és a jegyzeteket írta Bárdi Nándor, Horváth Sz. Ferenc. Csíkszereda 2020, 173–176, itt 173.
- 31 Kós: *Kiáltó szó*, 2. Kiemelés az eredetiben.
- 32 Uo. 1. Kiemelés az eredetiben.
- 33 Uo. 3.
- 34 Végvári versek. *Hangok a végekről 1918–1921*. Budapest 1921, 7.
- 35 Kós: *Régi Kalotaszeg*, 7 (nyomdabetűs változatban); Kós: *Vizekről*, 187.
- 36 Sas Péter: *Kós Károly, a hűség embere*. *Életművázlat*. Budapest 2008, 53–60.
- 37 Kós: *Kiáltó szó*, 3.
- 38 Uo. 3.
- 39 Kós Károly: *Beszélnek Erdély kövei is*. In: *Napkelet* 1 (1920) 3, 135–141 (október 15.).
- 40 Reményik Sándor: *Transzszilvanizmus*. In: *Erdélyi Szemle* 6 (1920) 45–46, 609 (december 12.).
- 41 Ebben a cenzúra által kihéberített részben eredetileg a „csak” szó állhatott.
- 42 Kós: *Kiáltó szó*, 4.
- 43 Uo. 5. Kiemelés az eredetiben.
- 44 K. Lengyel Zsolt: *Elméleti önméltetés, öntevékeny ellenállás, kényszerű beilleszkedés*. Az erdélyi hatalomváltás magyar politikai eszmétörténetéből 1918–1923. In: *Impériumváltás Erdélyben (1918–1920)*. Szerkesztette Kovács Kiss Gyöngy. Kolozsvár 2020, 246–306, itt 290–296.
- 45 Paál: *Ratifikáció*, 173. Vö. pl. Paál Árpád – Petres Kálmán. 1920. szeptember 9–11. HRM PÁH, Ms. VI. 7651/416/17, 3.
- 46 Paál Árpád: [A népkisebbségi eszméről. 1922 körül]. HRM PÁH, Ms. VI. 7651/103, 1.
- 47 K. Lengyel: A *kompromisszum keresése*, 232–239.
- 48 Vö. Kós: *Életrajz*; „A legszebb élet, amit magamnak el tudtam képzelni”. *Benkő Samu beszélgetései Kós Károssal*. Bukarest 1978. További önéletrajzi közléseire: K. Lengyel: A *kompromisszum keresése*, 34–38.
- 49 Nagy György: Kós Károly Sztambulban [1991]. In: Uő.: *Eszmék, intézmények, ideológiák Erdélyben*, 53–71., itt 62. Kiemelés K. Lengyel Zsolt.
- 50 Legújabbban B. N. [Bárdi Nándor] – H. Sz. F. [Horváth Sz. Ferenc]: *Utószó*. In: Paál: *Válogatott írások*, 269–276, itt 270–271.
- 51 Tárgyalás a románokkal [I.]. A románok 26 vármegyében követelik a kormányzó hatalom átadását. In: *Népszava* 46 (1918) 269, 5–6 (november 14.); Tárgyalás a románokkal [II.]. A román nemzeti tanács nem fogadja el a magyar kormány ajánlatait. In: *Népszava* 46 (1918) 270, 7–8 (november 15.).
- 52 Zágoni István: A magyarság útja. In: *KSz*, 6–35, itt 7.
- 53 K. Lengyel: A *kompromisszum keresése*, 227–232.



Szabó Péter Gábor |

Bolyai Farkas ismeretlen ismerősei

Carl Stamitz, Johann Erichson és Nicolaus Theodor Reimer

Bár régen is sokat forgattam és olvastam, de a mai napig mindig nagy élvezettel és némi meghatottsággal veszem kezembe az Oláh Anna és Zárug Péter Farkas szerkesztésében megjelent *Tanár Bolyai Farkas emlékkönyvi levélkéi* (CUMANIA, 1996) című kötetet. Ez a könyv azt a nyolcvanhét emléklapi bejegyzést adja közre, amelyeket 1795 és 1799 között az ifjú *Bolyai Farkas* (1775–1856) a peregrinációs útja során kapott. Gyakran elképzelem, ahogy az élete vége felé közeledő Bolyai újból elővette és elolvasta azokat az intelmeket, amiket ismerősei egykoron neki írtak. Megnézte a szép rajzokat, emlékezetébe idézte a barátait.

Évekkel ezelőtt, egyszer felfedeztem Koncz József színész emléklapján egy magyar nyelvű részletet a Hamletből: Polonius tanácsait fiához Laerteshez, amikor az külföldre utazott. Meglepetés volt, mert a kötet szerkesztői sem vették észre *Kazinczy Ferenc* (1759–1831) 1790-es németből erősen átírt szövegét,

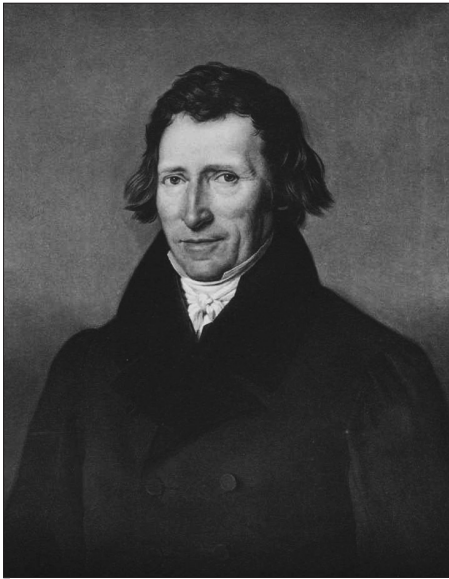
ami igaz, kevésbé ismert. Magam is csak az Országos Széchényi Könyvtár segítségével kaptam meg ezt a Hamlet-fordítást, és akkoriban egy külön tanulmányt írtam ennek részleteiről. Később nagy öröm volt hallani és olvasni Darvai Nagy Adrienne kutatásairól is, akinek *Kótsi Patkó János, avagy a Hamlet-kód* (Theatron, 2011) című könyvéből az is kiderült, hogy az első magyar nyelvű Hamlet-előadást Kolozsváron már 1793. november 23-án bemutatták.

Most ismét egy újdonsággal szolgálhatok. Sikerült beazonosítanom három olyan aláíró, akik ismeretlenül, adatok nélkül szerepelnek a fenti Bolyai-emlékkönyvben. A Bolyai-irodalomban eddig még csönd volt azzal kapcsolatban, hogy ez a három német író találkozott volna Bolyai Farkassal. Az említett három férfi Carl Stamitz zeneszerző és karmester, Johann Erichson teológus és esztéta, valamint Nicolaus Theodor Reimer matematikus.

Bolyai Farkas jénai tartózkodása alatt, 1796. szeptember 26-án kapott emléklapot Carl Stamitz (1745–1801) cseh származású német zeneszerzőtől. Nem tudott erről a Bolyai-kutatás, mert az említett kötetben ugyan szerepel az az emléklap, amit Stamitz Bolyainak adott, a kötet szerkesztői azonban a karmester nevét Starnitznak betűzték ki, Stamitz helyett, így beazonosítani sem lehetett a levélke szerzőjét, ismeretlen maradt.

Stamitz Mannheimben született az udvari zenekar koncertmesterének fiaként, később maga is ott lett hegedűs. Angliában és Oroszországban tett hangversenykörutakat, majd 1785-ben telepedett le Párizsban. 1794-től a jénai zenekarban működött karmesterként. Elég nagy nélkülözésben és adósságban élt. Négy gyermeke született, de mind





Johann Erichson

korán meghaltak, ahogyan a felesége is, akit Stamitz alig 10 hónappal élt csak túl. Remek zeneszerző volt, írt versenyműveket és kvartetteket, triókat és szonátákat, valamint számos szimfóniát is. Operái sajnos, elvesztek. Halála után a könyvtárában sok alkimista munkát találtak.

Csak sejteni lehet Bolyai Farkassal való találkozásának okát. Stamitz kapcsolatban állt a jénai egyetemmel, lehet tanított is ott, de ez ma még nem egészen tisztázott. Talán ezért találkozhattak, mindenesetre Bolyai szeptember végén már búcsúzkodott Jénától. Érdekes az emléklapon szereplő „bensőségesen engedelmes szolgája” szóhasználat (feltéve, hogy helyes a kézírás kibetűzése), lévén Stamitz 30 évvel volt idősebb Bolyainál.

„Vidáman és bölcsen élni
Okosan, szabadon gondolkodni.
Ez emel fel bennünket
Ez tesz boldoggá.

Emléklül az Ön bensőségesen engedelmes szolgája
Carl Stamitz
karmester
Jéna, 1796. szeptember 26.”

Johann Erichson (1777–1856) német teológussal és esztétával szintén Jénában találkozott Bolyai 1796 szeptemberében. Erichson akkoriban a jénai egyetemen tanult, Farkassal szinte egyidős volt. Ismeretes, hogy Bolyai Farkas az ifjabb báró Kemény Simon társaként indult külföldre, de már Zilahon megbetegedett, és csak jóval később indult el újból. Kemény Simonnak

úgy kellett aztán rábeszélnie, hogy ne maradjon Bécsben, hanem jöjjön ő is Jénába. Szerencsére Bolyai hallgatott rá. Később önéletrajzában ezt írta: „Jénában akkor tanított Fichte, Schiller nem tanított, de szerencsénk volt tisztelni”.

Erichson Stralsundban született. 1783 és 1795 között az ottani Szent Katalin kolostorbéli iskolába járt, majd 1795 és 1798 között Jénában, aztán 1799-ben Greifswaldban a teológián tanult. 1800-ban doktorált. Főleg filozófiai és esztétikai kérdések iránt érdeklődött. 1804-ben teológiai kandidátus lett, és filozófiai doktorátust is szerzett. Berliin és drezdai tartózkodása után 1805-ben Bécsbe ment, megismerkedett Ludwig van Beethovennel (1770–1827), Johann Wolfgang von Goethével (1749–1832) és Karl August Varnhagen von Ensevel (1785–1858) is. Utóbbi többször megerősítette, hogy finom ízlése és éles ítéllete van, legalábbis Erichson ezt később így mesélte. 1814-ben tért vissza Greifswaldba, ahol 1830-tól lett rendes professzor az egyetemen.

A tőle kapott emlékkönyvi levélkén Goethe 48. velencei epigrammája olvasható. Ez 1796-ban jelent meg a Friedrich Schiller (1759–1805) által szerkesztett Musen-Almanachban. Gondolom, az akkor frissen olvasott irodalmi élménye inspirálhatta így Erichsont, hogy pont ezeket a sorokat írta Bolyainak.

Bolyai életére nagy hatást gyakoroltak a göttingeni évek, és bár volt, hogy sokat kellett nélkülöznie, mégis élete egyik legszebb időszak volt ez.

„Menjete a balomhoz ti gonoszok, mondja majdan az Úr,
És ti jóra valóok, álljatok csendesén a jobbomhoz.

Igen! de remélhetőleg még fog valamit mondani:

Jertek értelmesek, álljatok velem szembe.

J. I. Erichson Stralsundból
Jéna, 1796 szeptemberében
Nicolaus Theodor Reimer”

Nicolaus Theodor Reimer (1772–1832) német matematikus volt, bár foglalkozott irodalommal és zenével is. Tanult



Carl Stamitz

matematikát, jogot, teológiát és filológiát. Professzora, sőt egy időben rektora is volt a kielii egyetemnek. Viszonylag keveset publikált, matematikából is főleg történeti kérdésekkel foglalkozott.

Bolyai Farkas Göttingenben találkozott Reimerrel, miután 1796. október 11-én több magyar társával beiratkozott az egyetem filozófiai fakultására. Bolyai életére nagy hatást gyakoroltak a göttingeni évek, és bár volt, hogy sokat kellett nélkülöznie, mégis élete egyik legszebb időszaka volt ez. Itt ismerkedett meg és kötött életre szóló barátságot Carl Friedrich Gauss (1777–1855) német matematikussal, aki szintén ott volt egyetemista.

A Reimertől kapott emléklap érdekessége, hogy görögül van írva. Az emléklapon aláhúzva szerepel, hogy „Plato apud Plutarch”, vagyis „Platón mondja Plutarkhosznál”:

„Mivel már minden tudományban, mint sima és finom tükörben, megjelennek a megismerhető igazság nyomai és képei, leginkább a többiek vezetője és középpontja – a geometria – serkenti és figyelmezteti az észet, mintegy megtisztítva és lassanként megszabadítva azt az érzésektől. (Platón mondja Plutarkhosznál)

Saját emlékéit buzgón ajánlja
Nicolaus Theodorus Reimer
a filozófia doktora
Göttinga, 1799. május 31.”

A Bolyai-emlékkönyvben még több mint kéttucatnyi további ismeretlen aláíró van. Aki kedvet érez egy kis 18–19. századi – igaz, nem feltétlenül könnyű – művelődéstörténeti kalandozáshoz, vegye elő ezt a kötetet, hátha sikerül még beazonosítania további személyeket. Biztos vagyok benne, hogy izgalmas kutatásban lesz része!



Suba László |

Gondolatok a hagyományokról és a fejlődésről

A fenti kérdések sokunkat foglalkoztatnak. Elolvastam Kepes András *Világkép* című könyvét (Libri Kiadó, Budapest, 2016), és találtam néhány támpontot ebben a témában. Elsőnek a fejlődésről írok néhány sorban, amelynek jelenkori képe a globalizációban nyilvánul meg.

A gazdasági globalizáció következtében a legkülönbélebb értékek, gondolatok, életmódok bekerülnek a világ vérkeringésébe. Kifejlődött az internet, a távközlés, a szállítás, a közlekedés.

A gyengén fejlett országokban csökkent a szegénység.

A pozitív hozadékok mellett el kell mondani a negatívumokat is. A gyengén fejlett országok ipara nem képes felvenni a versenyt a nagy nemzetközi vállalatokkal. A gazdasági verseny miatt a vállalatok rombolják a környezetet. A fegyverkereskedelem, a migráció, a terrorizmus velejárói lettek a globalizációnak. És itt meg kell említeni a globális média negatív szerepét is, ami a kereskedelmi médiát helyezi előtérbe, és a kulturális programok háttérbe szorításával gyengíti a hagyományos kulturális identitást.

Kepes András újságíróként járta be a világot. A bemutatott kultúrák, hitek, szokások egy része ismert az olvasók számára, mégis elvarázsol az a sokszínűség, ami világunkat jellemzi. Néhány dolgot azért megemlítek, mint a japánoknál az állandó mosolyt, a házipapucs kötelező használatát. A mongolok házába fedett fejjel szokás bemenni. Mexikóban, halottak napján a sírokhoz ételt, italt visznek és közösen fogyasztják el. Az esküvők a világ minden táján színházi előadás jellegét kapják. Így a székelyeknél az álmenyasszony bemutatása. A zsidóknál házassági szerződést kötnek, a poharakat összetörik. A hinduk az oltár tüzét járják körbe. A világvallások és az ősi szokások az embertársak és az idegenek iránti tiszteletet tanúsítják. Kepes András szerint a kultúrák gyökerei közösek, még ha az eltérő természeti környezetből, hagyományokból rárakódott rétegek ezt gyakran el is fedik.

A 16–18. században, a gyarmatosítás folyamatában a nyugati országokban jelentősen nőtt a más földrészekről behozott lakosság. Ma ez a folyamat



Közel-keleti sámán öltözék



Erdélyi faragott kapuláb részlete

tovább erősödött a migráció beindulásával. Kepes András szerint a fiatal izlamiisták lázadása az európai országokban abból is adódik, hogy elvesztették gyökereiket. Ugyanakkor azt is tudjuk, hogy a történelem során a vallások terén is voltak hatalmi érdekekből eredő torzulások.

Ha egy fejlődő ország meg tudja oldani saját gondjait, akkor nem kell tőle idegen megoldásokat rákényszeríteni.

A globalizáció negatív hatásainak ellensúlyozására keresik a megoldásokat. Egyik ilyen gondolat a szubszidiaritás. Ha egy fejlődő ország meg tudja oldani saját gondjait, akkor nem kell tőle idegen megoldásokat rákényszeríteni. A helyi hagyományok figyelembevétele nagyon fontos. Az emberi szükségletek többsége helyi szinten is kielégíthető. Érdeemes megemlíteni két jelenkori történelemfilozófus véleményét a kultúrák és hagyományok szerepéről. Samuel P. Huntington szerint

a világ szabályait a kulturális identitások adják. Fontos a sokszínűség elismerése és a közös jellemzők keresése. Francis Fukuyama a liberális demokráciáról úgy gondolja, hogy a hagyományos kulturális értékeken kell alapulnia.

A filozófusokat, a művészeket foglalkoztatja a globalizáció problémája. Mivel a művészek érzékenyebbek a kultúrára és a hagyományokra, ajánlatos lenne, hogy képviselőik révén részt vegyenek a döntéshozatali szervekben. A jelenkorban is szükség van a kreativitásra a művészetben és a tudományban. A művészet életető forrása a hagyomány, a népművészet, eszközei helyiek. Az írók és a művészek abban vállalnak szerepet, hogy szelídítsék a globalizációt. A művészetek fesztiváljai megmutatják, hogy mi a közös a különböző népek művészetében. A népek zenéjének megismerése segít leküzdeni az etnikumközi nehézségeket. A művészek minden időkből felhasználták más népek művészetét saját művészetük kiteljesítésére. Vincent van Goghot a japán festészet inspirálta, Picassót az afrikai néger maszkok, Henry Mooret a prekolumbiánus mexikói szobrászat, Adytkorának francia költői.



Afrikai maszk

A művészek mind formában, mind tartalomban találnak közös támpontokat az emberek között. Itt érvényes Kuncz Aladár Ady költészetéről szóló esszéjéből a gondolat, miszerint titkos szálak fűzik össze a világ magánosait, az emberiséget, s ezeket a szálakat a költők és a gondolkodók fonják. Antoine de Saint-Exupéry attól féltette az embert, hogy robottá válik, mert konfekciókultúrát kap. Egy magasabb szellemi kultúrára vágyott, amelyben helyet kap az otthon szeretete, az ősök tisztelete, a vallás. Márai is a szellem diadalát óhajtotta az ösztönök felett, a szellem ellenálló erejét a nyájösztön rémuralma ellen. Márai Sándor és Wass Albert véleményét formálhattak az emigrációról, mert volt részük benne, és művészi módon ezt meg is írták könyveikben.

A globalizáció korunkban zajlik és alakulóban levő folyamat. Önvédelmi reflexként erősödtek az etnikai és kulturális különbségek. Világszerte hagyományozó rendezvényeket látunk. Megjelent a multikulturalizmus fogalma, mint kulturális mozaik, és az etnikai népcsoportok autonómiát igénylő törekvései. A szakemberek szerint nem fog bekövetkezni a globális kultúra, a globalizáció hatására létezik ugyan a kultúrák bizonyos fokú keveredése, de ez nem jelenti egybemosódásukat. A szellem emberei keresik a válaszokat az új kihívásokra.



Balog Ferenc, Bándi Kinga, Bőjte Anita

A Csíki-medence filmvetítő-gazdálkodó Laci bácsija

Az Emberi Erőforrások Minisztériuma a 2016/2017-es tanévben indította *Hétköznapi hőseink – írjunk történelmet!* elnevezésű kezdeményezését. Ennek lényege, hogy iskolások saját szülőfalujukból mutassanak be olyan embereket, akik bár nem kerültek reflektorfénybe, szélesebb körben nem kerültek az érdeklődés középpontjába, de munkájuk révén sokat tettek a helyi közösségekért, és rendkívüli képességeikről, kiemelkedő tulajdonságaikról, átlagon felüli jellemvonásukról tettek tanúbizonyságot.

A projekt erdélyi lebonyolítója az Erdélyi Magyar Közművelődési Egyesület, ezen belül a Közép-Erdélyi Magyar Művelődési Intézet, résztvevői romániai magyar iskolás csapatok. Új, *Hétköznapi hőseink* című sorozatában a *Művelődés* szerkesztősége a kezdeményezés során eddig született, helytörténeti adalékokat is tartalmazó dolgozatok szerkesztett, esetenként tömörített változatát teszi közzé.

A mi hőszünk vitéz Virágh László (1918–2014), akinek élete, munkássága, életformája és a kommunizmus által elszenvedett mindennapjai keltették fel érdeklődésünket. Nagyszüleink, a rokonok, a szomszédok elbeszélése szerint Virágh László úgy él Csíkszentimre község emlékezetében, mint a fiatalság

összetartó alakja, a Csíki-medence filmvetítő embere, „Laci bácsija”, a kuláksors miatt elhurcolt kulákok/nagygazdák egyike. Fontosnak tartottuk, hogy kutassunk életének olyan eseményei között, mint például a Kalot Egyesület és Népfőiskola újrászervezése, a csíkszentimrei passiójátékban és a helyi színjátszó csoportban vállalt szerepe, valamint a Duna–Fekete-tenger csatorna építésén elszenvedett megrázkódtatásai.

Csíkszentimre

A szülőfalu Hargita megyében, az Alcsíki-medencében a Dél-Hargita lábánál helyezkedik el. Északi szomszédja Csíkszentkirály, délről pedig Csíkszentsimon határolja. Csíkszentimre 11 kilométerre fekszik Csíkszeredától – a 12-es országúton (E 578) haladva, a csíkszentkirályi letérő után a 123-as megyei úton lehet megközelíteni a települést. Vasúti megállója is van a községnek. Érdekes, hogy a falu központjában hozzávetőlegesen 46°17'-es északi szélességi kör kereszteződik a 25°52'-es keleti hosszúsággal, itt a tengerszint feletti magasság kb. 650 méter. A település külterülete messze kinyúlik a Hargita-hegység felé, nyugat-kelet irányban közel 15 kilométer széles, míg észak-dél irányban hozzávetőlegesen 9 kilométer.



A kép hátlapján olvasható felirat: „Emlék az 1941. május 18-án tartott Kalot seregszemlééről, melyen mint ünnepi szónok vettem részt a Székely ifjúság nevében.”



Laci bácsi mozgófilm-vetítő igazolványa 1942-ből

Legmagasabb pontja az 1558 méter magas Kakukk-hegy, legalacsonyabban fekvő része az Olt medre (Alsórét) 640 méter körül. A település összterülete: 5294 hektár, amelyből 76 hektár belterület, 2569 hektár erdő, 1065 hektár szántó, 651 hektár legelő, 848 hektár kaszáló (a többi víz, utak, illetve terméketlen terület).

Szülei után a birtok nagy részét ő örökölte (Csíkszentsimonban és Tusnádon), ezért is az 1950-es években kuláksorsa jutott.

Csíkszentimrét az Olt folyó észak-déli irányba szeli át, és osztja két nagy részre: Bedecs van a bal parton (a főút mentén), Oltelve a jobb parton (az Olt-on túli részek). Oltelve több részből áll: a főút mentén (Csíkszentkirály felől) van Felszeg, Sándorszeg már a főútról letérve folytatódik, összekötve Felszeget Alszeg és Pálszeg falurészekkel. A falu határában és területén folyó patak az Olt vízgyűjtő területéhez tartoznak: Rege-pataka a Tiva-patakával Felszegen, Bánya-pataka és Kövesárok-pataka Pálszegen és Sándorszegen, míg Vermet-pataka Alszegen folyik, Konc-pataka a bedecsi részen.

Csíkszentimrét így írta le Benkő József 1777-ben a *Transsilvania specialis* című művében: „Szentimre (Santus Emericus) elég kiterjedt falu az Olt mellett, ehhez a vidékhez képest jó szántóföldet művel, és nevezetes méltóságos bír sepsiszentiváni Henter Ádám úr,

a nemes Csík, Gyergyó és Kászon székek főkirálybírójának birtokáról. A falu leginkább fenyesekben bővelkedik, amelyekből lécelt és deszkát szoktak hasítani az ott lakók.”

Az 1333–1335-ös pápai tizedjegyzékben nem szerepelt a falu. Ez azonban nem jelenti azt, hogy nem lehetett akkor itt a település, csak azt, hogy nem volt egyházas, vagyis templomos falu. Ekkor a mai Csíkszentimre egyháziilag Szentkirályhoz tartozhatott. A tizedjegyzék szerint ugyanis XXII. János pápa tizedszedői olyan egyházközségeket kerestek fel, amelyeknek az évi jövedelme két márkánál, azaz nyolc aranynál nagyobb volt. Feltételezhető tehát, hogy voltak szegényebb egyházak is, amelyek így nem kerültek bele az adófizetők névsorába. A település 14. századi létére utalnak a település mellett, a Vermet-pataktól délre, a mezőben magányosan álló Margit-kápolna falfestményei. E falfestmények keletkezésének idejét Vasile Drăguț (1928–1987) művészettörténész a 14. század harmadik negyedére teszi. A kápolna szemöldökgyámos nyugati kapuja is a 14–15. század fordulóján készülhetett. Ugyanakkor a falu templomában jelenleg a szentély mellé felszerelt táblaképek a 15. század legvégén készültek. Ezek egy nagyméretű szárnyas oltár két mozgó, valamint merev szárnyainak két alsó táblaképei lehettek, amelyek összesen tíz jelenetet tartalmaznak. Mindezek arra engednek következtetni, hogy Csíkszentimre település a 14. században már létezett. Maga falu az 1567-es 25 dénáros adóösszeírás jegyzékében szerepel először. Itt külön szerepel Bedechij (Bedecs tízes) 26 kapuval és Zent Emreh (Szentimre) 30 kapuval.

Bedecs falurész jelentette Virágh Lászlónak az életét, hiszen itt született, itt élt, itt volt a családja, és itt, Csíkszentimre temetőjében nyugszik a történelem viharai által meggyötört teste az örök idők végeztéig.

Életrajzi adatai

Virágh László, közismert nevén Laci bácsi 1918. április 13-án született Csíkszentimrén, ahol elvégezte az 1–7. osztályos iskolát. Az 1936/1937-es tanévben a radnóti Gazdasági Iskolában érettségizett le. Három testvére volt: Zoltán, Gyula és József. Mind a négyüket taníttatták a szülei: Zoltánból orvos lett, Brassóban és Bálványoson dolgozott, Gyula és József továbbvitték a mézszáros szakmát.

Édesanyja a nagytusnádi születésű Ferencz Zsuzsánna volt, édesapja Virágh Menyhért, aki Csíkszentsimonban született. Nagy birtokkal rendelkeztek. Eleinte Csíkszentsimonban laktak, de később Csíkszentimrére költöztek, ahol megnyitották a mézszárszéket.

Laci bácsi a csikajnádi származású Orbán Annát 1947 novemberében vette feleségül. Az ő esküvőjük különleges volt, mivel úgynevezett „szekeres lakodalom” volt. A „szekeres lakodalom” azt jelentette, hogy a násznépet lovas szekerekkel szállították Szentimréről Ajnádra (kb. 26 kilométer) és vissza a szentimrei házhoz. A szentimrei háznál volt a lakodalom és a visszahívás is, ami a vasárnapi ebéd volt. Lászlónak és Annának három gyermekük született: László, Zsuzsánna és a legkisebbik lányuk, Anna.

Laci bácsi mintagazda, módos gazda volt, aki ezért az „aranykalászos” jelzőt, mint minősítést használta. A visszaemlékezők szerint szép fekete lovai voltak és egy pár ökör, amiket szántani, erdőlni használt. Szülei után a birtok nagy részét ő örökölte (Csíkszentsimonban és Tusnádon), ezért is az 1950-es években kuláksorsa jutott. Ebben a gazdasági jóléte mellett az is közrejátszott, hogy filmvetítéssel is foglalkozott. Az orosz eredetű kulák szó nagygazdát, üzért, kereskedőt jelent, ami abban az időben megbélyegző jelző volt.

Laci bácsi, a vetítő ember

Az 1940-es években nagyon ritka volt a filmvetítés. Laci bácsinak volt egy erre alkalmas mozgó vetítógépje, amivel a Csíki-medence több településére elhívták, ő pedig elment, és filmeket vetített. Csíkszentimrén az 1713-ban



Virágh László fiatal korában

épült Henter-kúriában, udvarházban volt több ilyen vetítés. Az 1948–49. évi kommunista államosításkor, amikor a családoktól elvették a szántóföldeket, az állatokat, ekét, boronát, szekeret, szövőszközöket, a vetítógépre sem várt más sors, mivel László bácsi kisiparosnak számított. Az általunk megkérdezett idősek nem tudták megmondani – nem emlékeztek –, hogy milyen jellegű filmeket vetített, de azt igen, hogy akkoriban milyen élmény volt mindenkinek a filmnézés, hiszen akkor nem volt sem televízió, sem világháló, rádió sem sok, és a mozgóképgyártás is eléggé nagy újdonságnak számított. De az idősek rendelkezésünkre bocsátották Laci bácsi pecsétjét, ami akkor szintén kuriózum volt. Az 1942-ben elkészített pecsétet „beüzemeltük”, felirata: „ARANYKALÁSZ MOZGÓ, CSÍKSZENTIMRE, TULAJDONOS VIRÁGH LÁSZLÓ, FŐ-ÚT 65”. Ezenkívül megtaláltuk a fényképes igazolványt, amelyet a Magyar Királyi Belügyminiszter adott ki, 1684/1942-es szám alatt.

A KALOT-os legény

A KALOT Székely Népfőiskolának a két világháború között Virágh László egyik mozgatója volt, aktív szerepet vállalt a tanításban. A KALOT-mozgalom, vagyis a Katolikus Agrárfújásági Legényegyesületek Országos Testülete a második

világháború előtti és alatti időszakban a falusi parasztság felemelkedését szolgáló intézmény volt. Ezt a programot az 1937 szeptemberében megjelent *Vezérkönyv* híres jelszavai tették ismertté: „Krisztusibb embert! Műveltebb falut! Életerős népet! Önérzetes magyart!” A mozgalom célja a fiatalság nevelése, a kultúra fejlesztése, a közösség építése és a nemzeti öntudat építése volt. Tanították a fiatal legényeket a gazdálkodásra: vetésre, szántásra, a leányokat és az asszonyokat szövésre, varrásra, háztartási munkákra és zöldségtermesztésre, ugyanakkor rendezvényeket, találkozót, seregszemléket szerveztek.

A *Hargita Népe* című napilapban 2004. május 4-én megjelent *Vallomás* című cikkében Burus János nyugalmazott tanár, néprajzkutató a KALOT-legényekről és a KALÁKA-leányokról ír, mások mellett Virágh Lászlót is említve. Burus János ugyanis összeállította a KALOT-diáknévsort, amelyben segítőtársa korondi István Lajos volt, aki *Egy virágcsokor* című, Csíksomlyón „fagrott” versében (1942) tizenhat évfolyamtársának a nevét említi az „utókor számára”, köztük a Virágh Lászlót. A KALOT-egyesület napjainkban is működik Csíksomlyó központtal. Laci bácsi élete utolsó éveiben is foglalkozott ezzel, és nem véletlen, hogy bár kevés faluban működik a népfőiskola, Csíkszentimrén részben az ő segítségével indították újra a Csíkszentimrei Szent Imre Népfőiskolát, amely mai napig aktív szerepet tölt be a falu életében.

A család emberpróbáló helyzete

Említettük a kuláksors nehézségeit. A Virágh családnak ebben is volt osztályrésze: az apa elhurcolásában, az anya szerepvállalásában a három gyermek nevelésében, a nehéz megélhetésben, az állandó megfigyelésben. Erről a témáról sem a családban, sem máshol nemigen beszélgettek, Laci bácsi sem szívesen osztotta meg ezeket az emlékeit, egyszerűen még a család sem akarta felidézni ezeket a történeteket, s ezt alanyaink is megerősítették. A volt politikai foglyok, kényszermunkások és elhurcoltak emlékművén találtuk meg a nevét, Csíkszereda főterén: „Virágh László, Csíkszentimre, 4 hó 1953, 2 év 11 hó 1962–64, 1 év 4 hó 1968–69”. Összesen tehát 4 év 7 hónap fogság, kényszermunka volt az ő osztályrésze. A kuláksors okozta megkülönböztetések nemcsak Laci bácsit, hanem a családját is közvetlenül érintették, hiszen

például három gyermeke közül a legnagyobb, Zsuzsanna a gyógyszerészeti egyetemre készült Marosvásárhelyre, de apja kuláksága miatt még a felvételi vizsgáját sem engedélyezték. Zsuzsanna nem adta fel, később felvételit nyert a Szegedi gyógyszerészeti egyetemre, de sajnos, a kulákság miatt a határon nem engedték ki.

A Duna-csatornánál ledolgozott éveket követően Virágh László nagyon nehezen tudott munkahelyet szerezni. Előbb a csíkszentimoni keményítőgyárban, majd Csíkszentkirályon egy dongagyárban dolgozott, ahol hordókat készítettek, végül a csíkszeredai Fenyő szálloda intézőjeként/raktárosaként vonult nyugdíjba.

**Zsuzsanna
a gyógyszerészeti
egyetemre készült
Marosvásárhelyre, de
apja kuláksága miatt még
a felvételi vizsgáját sem
engedélyezték.**

A megszenvedett kuláksors és kommunizmus után az 1990-es években sorra utasították el a 18 hektár erdőt, 18 hektár mezőgazdasági területet és a vetítógépet visszaigénylő kéréseit. Elkobzott földterületeinek csak a felét adták vissza, a vetítógép-kárpótlást sosem kapta meg. A kuláksors miatt a volt politikai meghurcoltak kárpótlásáról rendelkező 1990. évi 118. számú törvény értelmében 2000-től élete végéig kapott némi jóvátételt, mint például az ingyenes utazás, az adómentesség és a havi pénzjövdelem.

Nyugdíjas éveit gazdálkodással Csíkszentimrén töltötte, 96 évesen hunyt el 2014-ben, a helyi temetőben nyugszik.

Emlékezete

A falubeliek körében arra is kíváncsiak voltunk, hogyan emlékeznek Laci bácsira. Csapatunk tagja, Balog Ferenc nagymamáját, Balog Erzsébetet és nagytatáját, Balog Ferencet kérdezte meg. „Mivel Laci bácsi felesége es rózsafüzér tag volt, minden csütörtökönként jártunk egy-egyik a másikhoz rózsafüzért mondani s ott találkoztam többet vele. Mondhatni, falusi úriember volt. Mindig nagyon választekósan, szépen beszélt. Szerintem nagyon okos ember volt, s nagyon vallásos es. Nem férre ült, mint a többi férfi,



Virágh László családja körében, 2009. nyarán

mikor imádkoztunk, hanem ő es jött s mondta” – emlékezett Erzsike néni. „Laci bácsi csűrje harangszó nélkül égett le” – elevenítette fel Feri bácsi, és hozzátette, hogy „mivel sok földjük volt,

neki nem volt ideje a mészárszék miatt a földekkel dolgozni, ezért napszámosokat kellett fogadni, és azokat étellel kellett ellátni. De sajnos, Laci bácsiék a maradék gyenge húsból főztek nekik ételt, ami elmondásuk szerint nem volt valami finom és laktató, ezért sokan voltak, hogy inkább ettek valahol máshol, mint hogy megegyék az ők főztjüket.”

Balog Ferenc nemcsak a nagyszüleit, hanem Laci bácsi szomszédjait is megkérdezte. Csoma Margit néni, aki 1972-től volt szomszédja, elmondta: „Laci bácsi sok mindenről mesélt a komáinak, hogy régen hogy-mint vótak a dolgok a faluban. Amikor volt a kollektív, Laci bácsi oda kellett adja a földjeit az állami gazdaságnak.” Margit néni szerint Virágh László nagyon rendes ember volt.

A csűrre visszatérve: a Virágh családnak nagy gazdasági épületei voltak, hiszen sok volt a termény – széna, sarj, gabona, pityóka –, ami el kellett raktározni. És természetesen állat is több volt: lovak, ökrök, tehének, juhok, disznók. Nálunk felé mind a mai napig szokás, hogy ha meggyúl a ház, a csűr, a harangokat „félreverik” vagyis egyszerre húzzák meg a három harangot, és kisebb megszakításokkal jelzik a falu népének, hogy égés van. Azért mondta Feri bácsi, hogy harangszó nélkül égett el a nagy csűr, mert télen az épület nagy részét el kellett tüzeljék, hogy meg ne fagyjanak, akkora volt a szegénység Laci bácsi távolléte és a beszolgáltatások miatt.

Sipos Antal ajnádi bácsi, a család ismerőse elmondta: „Karakán, gerinces ember volt, nem heába végzett iskolát, értett a gazdálkodáshoz, szép állatokat tartott, s nemcsak ehhez értett, tudott

az emberek nyelvén beszélni... Ezért is meg kellett szenvedjen, mert a kommunisták nem szerették az ilyesmit. Felesége, Panni sokat dolgozott otthon is, de főleg a mezőn, ő volt a férfi helyett férfi. Nem csodálkozom, hogy elbetegesedett. A családot fenn kellett tartani valamiből. Ügyes emberek voltak.”

Gecse Imre bácsi szerint „Virágh László nem sokat gazdálkodott, mert miután elvették a földjeit, ő is a Duna-csatornához került. Amikor már nagyon megöregedett, kikönyökölt a ház tornácára, és onnan vigyázkodott, és köszöngetett az úton járókra. A halála előtti időszakban sokat nem járt már ki a kapun.” Imre bácsi és felesége elmondták, hogy a Duna-csatorna történeteiről sokat nem beszélhetek, „mert ha megtudták, hogy erről beszélt, az ember seggit megverték”. A passióban való szerepéről is meséltek. Úgy emlékeznek vissza rá, hogy vallásos ember volt, ezért is húsvétkor ő játszotta Pilátus és Jézus szerepét, mivel jó mély, erős hangja volt. Imre bácsi felesége elmondta: „Édesanyámék is nagy esszejárók vótak Laci bácsiékkal névnapozáskor vagy kaláka munkálatokkor. Édesanyám azt es elmondta, hogy mikor gyermekek vótak, akkor sokat szerepeltek, s színdarabokat adtak elé. Laci bácsi mindegyikben szerepelt.”

A Történelmi Vitézi Rend 2011. május 7-én Csíkszeredában Virágh Lászlót vitézzé avatta. Úgy gondoljuk, hogy méltó tulajdonosa volt a kitüntetésnek.

Felhasznált források

Adatközlők:

- Balog Ferenc, 79 éves és Balog Erzsébet, 76 éves, Csíkszentmire, 2018. október 17.
 özv. Csoma Józsefné Margit, 77 éves, Csíkszentmire, 2018. november 25.
 Gecse Imre, 90 éves, Csíkszentmire, 2018. november 26.
 György Dezső, 74 éves, Csíkszentmire, 2018. október 18.
 Sipos Antal, 91 éves, Csíkajnád, 2018. november 2.
 Burus János: Vallomás. In: *Hargita Népe*, 2004. május 4.
 A képek, a pecsét, az igazolványok a családl tulajdonában

Az írás készültkor, 2018-ban a szerzők a csíkszeredai Segítő Mária Római Katolikus Gimnázium 11. osztályos diákjai voltak. Jelenleg Balog Ferenc Sepsiszentgyörgyön, Bándi Kinga Kolozsváron, Bójte Anita Székelyudvarhelyen folytatja egyetemi tanulmányait. Vezetőtanár: Bogos Róbert magyartanár.



Az 1717–1719-es pestisjárvány emlékére állított kőkereszt Csíkszentimrén. Kép: webkastely.transindex.ro

